

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки
Кафедра загальної та соціальної психології

**ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЗРІЛОЇ
ДИТИНИ**

кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
другого магістерського рівня
2 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 "Психологія"
Олени КАРПЕВИЧ

Науковий керівник:
завідувач кафедри загальної та
соціальної психології, доктор
психологічних наук, професор
Зоряна КОВАЛЬЧУК

Рецензент:
кандидат психологічних наук, доцент
Олена ВАВРИНІВ

Кваліфікаційна робота допущена до захисту
«___»_____2025р., протокол №_____
Завідувача кафедри загальної та соціальної психології
доктор психологічних наук, професор
_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів 2025

АНОТАЦІЯ

Карпевич Олена Ігорівна. Вплив сім'ї на формування гендерних установок зрілої дитини.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню впливу сім'ї на формування гендерних установок зрілої дитини. У роботі розглядаються основні теоретичні підходи до вивчення гендерної соціалізації, визначаються механізми та чинники, через які сімейне виховання впливає на уявлення дитини про гендерні ролі, поведінку та очікування в дорослому житті.

Проаналізовано вплив стилю виховання, гендерних стереотипів батьків, особливостей сімейної взаємодії та соціокультурного середовища на процес становлення гендерної ідентичності. Емпірична частина дослідження містить результати аналізу взаємозв'язку між характеристиками сімейного виховання та сформованими гендерними установками у зрілих дітей.

Отримані результати можуть бути використані у психологічному консультуванні, педагогічній практиці, а також у програмах сімейного виховання з метою формування гнучких і адаптивних гендерних установок, що сприяють гармонійному розвитку особистості.

Ключові слова: гендер, гендерні установки, молодший школяр, зріла дитина, установки.

ANNOTATION

Karpevych Olena Igorevna. The influence of the family on the formation of gender attitudes of a mature child.

The qualification work is devoted to the study of the influence of the family on the formation of gender attitudes of a mature child. The work considers the main theoretical approaches to the study of gender socialization, identifies the mechanisms and factors through which family upbringing affects the child's perception of gender roles, behavior and expectations in adulthood.

The influence of the upbringing style, gender stereotypes of parents, features of family interaction and socio-cultural environment on the process of forming gender identity is analyzed.

The empirical part of the study contains the results of the analysis of the relationship between the characteristics of family upbringing and the formed gender attitudes in mature children. The results obtained can be used in psychological counseling, pedagogical practice, as well as in family upbringing programs in order to form flexible and adaptive gender attitudes that contribute to the harmonious development of the personality.

Keywords: gender, gender attitudes, younger schoolchild, mature child, attitudes.

-

ЗМІСТ

ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЗРІЛОЇ ДИТИНИ

АНОТАЦІЯ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ, ПРОБЛЕМИ РОЛІ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ЗРІЛОЇ ДИТИНИ

1.1. Гендерна установка як психологічний феномен

1.2. Психологічні особливості розвитку вікового етапу зрілого дитинства

1.3. Роль сім'ї у формуванні гендерних установок в зрілому дитинстві

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ. ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЗРІЛОЇ ДИТИНИ

2.1 Обґрунтування та вибір методик

2.2 Аналіз емпіричних результатів дослідження

2.3 Програма психокорекції гендерних установок зрілої дитини

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

ВИСНОВКИ

ЛІТЕРАТУРА

ДОДАТКИ

ВСТУП

Гендерна ідентичність сьогодні є важливою темою, що має багато аспектів, політичні, економічні та соціальні питання значною мірою залежать від офіційних позицій різних держав, релігійних та громадських організацій. Однак, особливу увагу варто приділяти проблемі гендерного самовизначення людини, адже здоровий розвиток гендерної ідентичності є однією з умов психічного благополуччя [15]. Одним із основних чинників, що впливають на формування гендерної ідентичності є виховання в родині та соціальна поведінка батьків, що є носіями певної гендерної ролі. Саме родина є першим і важливим джерелом знань про соціальні норми та моделі поведінки, зокрема щодо гендерних ролей [2].

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім вивченням проблеми гендерної ідентичності, необхідністю вирішення численних соціально-економічних та політичних питань, пов'язаних із цією темою, а також потребою в удосконаленні впливу батьківського виховання на процес гендерної самоідентифікації дітей.

Гендер та процес гендерної самоідентифікації мають свою специфіку з культурної точки зору, оскільки візуальні та аудіовізуальні образи, а також невербальна поведінка часто зображуються в мистецьких творах з акцентом на певну гендерну модель. Це особливо стосується таких видів візуального мистецтва, як кінематографія, театр, живопис та інші. Основною проблемою є те, як саме в цих творах відображається поведінка, що притаманна представникам певного гендеру, оскільки часто ці зображення відображають гендерні уявлення авторів чи виконавців, що в свою чергу, має значний вплив на людину, починаючи з дитинства і протягом усього життя.

З правового боку проблема гендерної ідентичності полягає в можливих невідповідностях між гендерною ідентичністю та біологічною статтю людини, що може призводити до юридичних суперечностей у різних країнах. Ця проблема особливо проявляється в контексті працевлаштування, адже часто перелік професій доступних для жінок за біологічною статтю є обмеженим порівняно з

чоловіками. Подібні труднощі виникають і в питаннях військового обліку та служби, оскільки ці сфери зазвичай стосуються переважно осіб чоловічої біологічної статі [7]. Також важливо відзначити, що в сімейному праві деякі країни надають обов'язки по догляду за дитиною та більші права на виховання дитини після розлучення матері.

З психологічної точки зору питання гендеру та гендерної ідентичності є одними з найскладніших, оскільки гендер — це свідомо характеристика особистості. Формування гендерної ідентичності починається з перших років життя, коли дитина починає проявляти поведінку, що має гендерні ознаки, під впливом виховання в родині та взаємодії з іншими людьми, зокрема з ровесниками [23]. Однак найбільш яскраво цей процес проявляється в підлітковому віці, коли основною діяльністю стає інтимно-особистісне спілкування.

Уявлення людини про себе має бути цілісним ще з дитинства, інакше може виникнути розмитість особистості, що призведе до плутанини в ролях та внутрішнього дискомфорту [3]. Щодо формування гендерної ідентичності у зрілої дитини існують певні труднощі. Зокрема, діти часто не можуть чітко оцінити рівень своєї маскулінності чи фемінності через невизначеність у власних гендерних перевагах.

У цьому віці батьки та психологи можуть відігравати важливу роль у формуванні гендерної ідентичності дитини. Для хлопчиків і дівчаток однаково значущий вплив як матері, так і батька, адже саме через ці стосунки дитина засвоює особливості статевих ролей. Усвідомлення постійності своєї статі формується приблизно у 6–9 років, після чого відбувається подальший розвиток і наповнення гендерної ідентичності завдяки власному досвіду та взаємодії з оточенням.

Об'єкт дослідження: гендерна ідентичність зрілої дитини та її сім'ї.

Предмет дослідження: вплив гендерної ідентичності сім'ї на розвиток гендерної ідентичності зрілої дитини.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити вплив сім'ї на формування генерних установок зрілої дитини.

Визначена мета дозволяє виділити основні **завдання** кваліфікаційної роботи:

- Провести аналіз теоретичних джерел і літератури, що стосуються вивчення гендеру та взаємодії між зрілою дитиною та батьками;
- Провести емпіричне дослідження гендерної ідентичності зрілих дітей, з'ясувати, як вони сприймають гендерну ідентичність сім'ї, встановити як оцінюють статеві стереотипи. Визначити рівень емоційної близькості між батьками та зрілими дітьми;
- Емпірично дослідити специфіку становлення статево-рольової ідентичності у зрілих дітей.

Для вирішення дослідницької проблеми було використано комплекс теоретичних і практичних методів, вибір яких відповідав предмету, меті та завданням дослідження. До нього увійшли такі підходи: теоретико-методологічний аналіз, діагностика, систематизація та узагальнення психологічних даних, пов'язаних із формуванням статево-рольової ідентичності у дітей молодшого шкільного віку. Серед емпіричних методів було застосовано такі методики: статево-вікова ідентифікація (Н. Л. Білопільська); соціогенетичний аналіз дитячої казки в онтогенезі за методикою «Лото» (В. В. Абраменкова); кольоровий тест відносин (М. Еткінд); малюнковий метод: зображення «справжнього хлопчика» та «справжньої дівчинки».

Практична значущість: полягає в тому, що її результати можуть бути застосовані в діяльності дитячих психологів, педагогів та інших фахівців, які працюють із зрілими дітьми та їхніми батьками. Отримані дані сприятимуть впровадженню диференційованого (залежно від статі) підходу до виховання дітей, допоможуть уникнути порушень у процесі формування статево-рольової ідентичності, запобігти фемінізації хлопчиків і маскулінізації дівчат.

Структура та обсяг дипломної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 68 сторінок. Із них робота має 8 рисунків. Робота налічує 56 найменувань літературних джерел

основної літератури. Додатки розміщено на 9 сторінках. Основний зміст роботи подано на 59 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ, ПРОБЛЕМИ РОЛІ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ЗРІЛОЇ ДИТИНИ

1.1. Гендерна установка як психологічний феномен

На сьогодні існує багато різних підходів до розуміння термінів «гендер» і «гендерна ідентичність». Одні підходи вважають, що гендер має соціальне походження, інші — що він є результатом психологічних чи біологічних факторів. Отже, немає єдиного загальноприйнятого визначення цих понять.

Термін «гендер» у сучасному розумінні з'явився в 1958 році, коли американський психолог Роберт Столлер запропонував використовувати його для позначення подвійної природи статі людини. Роберт Столлер запропонував використовувати термін «стать» тільки для позначення біологічних характеристик людини, таких як анатомо-фізіологічні ознаки, які сприяють процесу репродукції.

Соціолог Ентоні Гідденс стверджує, що «гендер» не пов'язаний з фізичними відмінностями між чоловіками та жінками, а визначається соціальними ролями, що асоціюються з чоловічими та жіночими рисами [48]. За його словами, гендер в основному відображає суспільні очікування щодо поведінки, яку вважають типовою для кожної статі.

Стать людини визначається на основі наявності певних статевих хромосом. У той час як термін «гендер» має значення граматичної категорії, що вказує на приналежність до певного класу, він також охоплює не тільки біологічні, але й соціальні та інші особливості [6]. У психології «стать» розглядається в двох аспектах: як біологічна стать і психологічна стать. Щоб описати психологічну стать в науці часто використовують термін «гендер». Таким чином психологічна стать, або гендер стосується того, як особистість та її поведінка сприймаються через призму культурних та історичних факторів.

Рода Унгер, що представляє феміністичний напрямок вважає, що стать є біологічно зумовленим явищем, а гендер – це поняття, яке слід застосовувати до тих аспектів маскулінності та фемінності, походження яких ще не повністю з'ясоване чи зрозуміле [55].

Вивченням термінів «гендер» та «гендерна ідентичність» займається галузь психології, що носить назву «гендерна психологія». Ця галузь знань бере свій початок у V столітті до н.е. у вигляді філософських концепцій. За словами Ж. Богдан та Я. Мовчана, в сучасній науці виділяють п'ять етапів розвитку гендерної психології як окремої дисципліни.

1) Перший етап охоплює період від давніх часів до завершення XIX століття.

Серед відомих мислителів, які зробили значний внесок у розвиток гендерної психології, можна згадати Платона, Аристотеля, Томаса Мора, Томаззо Кампанеллу, Жан-Жака Руссо, Іммануїла Канта, письменницю Мері Уоллстонкрафт, Франсуа Марі Шарля Фур'є, Фрідріха Шлегеля, Артура Шопенгауера та інших. Протягом цього періоду було сформульовано кілька підходів до розуміння гендерної психології [36]. Наприклад, Платон запропонував концепцію андрогінів, спираючись на давньогрецький міф, в якому Зевс розділив андрогіна на чоловіка і жінку, щоб позбавити його сили [53]. Це стало основою для його погляду на рівноправність жінок і чоловіків, зокрема щодо політичних, економічних і побутових прав у ідеальній державі. Водночас Платон наголошував на підпорядкованості жінки чоловікові, ці ідеї були викладені в його діалозі «Бенкет».

Аристотель у свою чергу відстоював антифеміністські погляди. У своїх працях «Політика» та «Про виникнення тварин» він висловлював думки щодо зменшення чисельності населення, поділу праці між чоловіками та жінками, а також ролі обох статей у суспільстві. Більшість його ідей стосуються політичних і економічних аспектів взаємодії між чоловіками і жінками. За Аристотелем, головним призначенням жінки є народження дітей і ведення домашнього господарства, а чоловікові відведено право панувати над жінкою [43].

У Середньовіччі, з поширенням християнства, погляди на гендерні ролі в основному спиралися на християнські, а згодом і мусульманські догми, які акцентували перевагу чоловіка над жінкою, що свідчило про його вищість [42]. Цю ідею активно пропагували єпископи та імами серед населення Європи, Північної Африки та Близького Сходу, а також місіонери, які працювали в нехристиянських та немусульманських країнах.

З початком епохи Відродження поширювалися нові ідеї, а релігійний вплив поступово слабшав. Англійський філософ і письменник Томас Мор у своїй праці «Золота книга» стверджував, що жінки і чоловіки мають однакові професійні та владні можливості [51]. Італійський мислитель Томмазо Кампанелла у своїй книзі «Місто Сонця» підтримував ідею рівних можливостей для жінок і чоловіків в освіті, але розділяв їхні ролі в трудовій діяльності та сімейному житті.

Відомий французький філософ Жан-Жак Руссо також висловлював свої погляди на гендерні ролі в своїх працях. Він підтримував ідею рівного доступу жінок та чоловіків до освіти, політичних прав і свобод, а також рівності в шлюбі. Руссо вважав, що чоловіки і жінки є представниками одного виду, мають багато спільних фізіологічних характеристик, а також в цілому, подібний рівень інтелекту, потреб та здібностей.

Відомий німецький філософ Іммануїл Кант у своїх працях висловлював думку про те, що чоловіки та жінки мають різну природу, що на його думку, обґрунтовує розподіл їхніх ролей у суспільстві. Кант підтримував традиційні стереотипи, які досі присутні в суспільстві, стверджуючи, що чоловіки займають домінуючі позиції в політиці та економіці, а жінки повинні виконувати підпорядковані ролі, зокрема у господарстві та репродукції [50].

Англійська авторка Мері Уоллстонкрафт у 1792 році написала есе «Захист прав жінки», в якому вона стверджувала, що відмінності в соціальних ролях чоловіків і жінок не є природними, а є результатом культурних впливів, зокрема виховання, суспільних норм і стереотипів [56]. Уоллстонкрафт підкреслювала, що чоловіки і жінки мають бути розглянуті як рівні розумні істоти, які становлять дві основні частини людської спільноти та цивілізації.

Французький філософ Франсуа Марі Шарль Фур'є став першим, хто звернув увагу на проблему фемінітивів. У своїх працях він підкреслював, що назви престижних і високооплачуваних професій завжди мають чоловічу форму, тоді як жіночі форми часто відносяться до менш шанованих і оплачуваних занять [45]. Фур'є запропонував створити гендерно нейтральний лексикон для позначення професійних та владних статусів.

Німецький філософ і письменник Фрідріх Шлегель, який жив у XIX столітті вважав чоловіків і жінок рівними за своєю природою від народження. Він зазначав, що культурні впливи та певні аспекти виховання призвели до втрати деяких природних здібностей як у чоловіків, так і у жінок. З цієї причини Шлегель радив обом статям спостерігати одна за одною та розвивати ті якості, які зазвичай приписуються представникам протилежної статі.

Німецький філософ Артур Шопенгауер також торкався теми гендерних відмінностей у своїх працях. Він акцентував увагу на розбіжностях у психічних процесах чоловіків і жінок, вважаючи, що чоловіки здатні до більш абстрактного мислення, тоді як жінки схильні до конкретного та практичного підходу до розв'язання проблем [54].

2) Другий період – кінець XIX та початок XX століття.

Наприкінці XIX століття в Європі та Північній Америці з'являються численні громадські рухи, що борються за розширення прав жінок, зокрема в сферах сімейних, економічних та політичних прав. У Франції формується феміністичний рух, а в Англії – рухи аболіціоністів та суфражисток. Герардус Гейманс, у 1911 році опублікував свою важливу працю «Психологія жінки», яка стала результатом масштабних і тривалих досліджень. Основною ідеєю цього дослідження було те, що головна відмінність між чоловіками та жінками полягає в різному рівні емоційності: чоловіки відрізняються низьким рівнем емоційності, а жінки – високим.

Велике значення мала робота Маргарет Мід «Дорослішання на Самоа», яка здобула широку популярність і досі входить до навчальних програм з психології та соціології в університетах по всьому світу. У цій книзі Мід описує свої крос-

культурні дослідження, проведені на Самоа та порівнює процеси гендерного розвитку серед самоанців і західної культури [46]. З того часу, починаючи з середини 1920-х років, розпочались масштабні дослідження гендерного розвитку дітей, зокрема в аспектах гендерної і сексуальної ідентичності.

3) Третій етап – «психоаналітичний» – охоплює початок XX століття та 1930-ті роки.

Незважаючи на те, що Зігмунд Фройд був одним із провідних психологів своєї епохи, його внесок у розвиток гендерної психології виявився досить обмеженим і складався лише з двох робіт – «Психологія жінки» та «Жіночність». У своїх дослідженнях він аналізував питання нарцисизму у представників обох статей, при цьому наполягав на біологічному характері гендерних відмінностей [47]. Згодом його ідеї зазнали критики, зокрема з боку його учнів, таких як Карен Хорні.

4) Четвертий період – 1960-ті – 1980-ті роки.

Цей період ознаменувався активним розвитком гендерних досліджень по всьому світу. На Заході з'являється безліч різних підходів до гендерних питань. До видатних західних психологинь, які залишили значний внесок, належать Елеонор МакКобі, Керол Гілліган.

5) П'ятий період – 1990-і роки і до сьогодення.

На п'ятому етапі гендерна психологія закріплюється в академічних програмах та наукових дослідженнях, отримуючи міжнародне визнання та поширення. Масштабні гендерні дослідження проводяться в США та Європі [12]. У західній науці з'являються нові концепції та підходи до розуміння і визначення гендеру. Саме в цей період відбувається чітке відокремлення поняття «гендер» від «біологічної статі». Сьогодні визнано понад 20 різних типів гендерної ідентичності та їх підкатегорій. Основними з них залишаються чоловічий і жіночий гендери, які

за умови збігу з біологічною статтю часто позначають як цисгендери; також існують агендер, андрогінія, бігендер та інші.

Підготовлено таблицю, що містить п'ять етапів гендерних досліджень (див. таблицю 1.1).

П'ять етапів гендерних досліджень

Таблиця 1.1.

Етап	Причини	Основна суть	Відомі дослідники
До XIX ст.	Початкове уявлення про ролі жінок і чоловіків у сім'ї. Формування релігійних і міфологічних концепцій.	В античності міфологічні уявлення набувають схоластичного характеру в середньовіччі. В епоху Відродження спостерігається певна лібералізація цих поглядів.	Платон Афінський, Арістотель, Т. Мор, Жан-Жак Руссо, Е. Кант, А. Шопенгауер, Ф. Шлегель.
Кінець XIX – початок XX ст.	Початок виникнення феміністичних соціальних рухів.	Виникають перші гендерні дослідження, а також починаються роботи з вивчення гендерного розвитку дітей.	М. Лефевра, Х. Маріон, Е. Кей, Г. Гейманса, М. Мід
Початок XX ст. (1930-ті рр.)	Поява психоаналізу та міжнародне визнання З. Фрейда як одного з основоположників психології.	Вихід жінок на роботу поза межами дому та розширення досліджень сексуальності.	З. Фройд, К. Хорні.
1960 -1980-ті рр	Повоєнне посилення ролі жінок у суспільстві та виникнення жіночучених, що займаються дослідженням фемінності.	Збільшення кількості досліджень жіночності, здійснених жінками. Тематика гендеру починає активно розглядатися в численних психологічних	Макк обі, К. Гілліган, С. Бем.

		теоріях.	
1990 рр. – теперішній час	Переломний момент у суспільному сприйнятті гендеру та сексуальності.	З'являються дослідження в різних сферах, пов'язаних з гендерною психологією, таких як політика, економіка, сімейне право тощо.	Е. Оуклі.

У 1970-х роках жіночі дослідження стали офіційною академічною дисципліною. Програма «Women's Studies» була створена з метою заповнення прогалини в освітніх програмах традиційних університетських курсів, а також для стимулювання нового розуміння ролі та статусу жінок у сучасному соціумі.

Гендерні дослідження є міждисциплінарною областю, яка поєднує наукові дослідження та освітні практики. Вони охоплюють широкий спектр питань щодо взаємодії між чоловіками і жінками, як на рівні суспільства, так і в межах сім'ї та особистого життя. Одним із основних аспектів гендерних досліджень є чітке розмежування понять «стать» і «гендер» [18]. Стать визначається як біологічні відмінності між жінками і чоловіками (наприклад, здатність жінки завагітніти і народити дитину), тоді як гендер стосується соціальних та культурних різниць між статями, що не є біологічними.

Спостерігається поява нових публікацій, що зосереджуються на аналізі теоретичних та методологічних основ гендерної психології. Далі досліджуються традиційні для цієї галузі теми, зокрема пов'язані з вивченням особистісних рис представників різних статей та різноманітних феноменів гендерного характеру, таких як гендерні стереотипи, конфлікти, уявлення тощо. Одночасно продовжується розвиток гендерних досліджень у тих сферах психології, де вже були закладені основи для подальших гендерно орієнтованих досліджень, таких як спортивна психологія, психологія сексуальності, психологія міжособистісних стосунків тощо.

Друга тенденція стосується виникнення нових тем для досліджень і аналізу психологічних аспектів нових гендерних явищ, таких як гендерна психологія сім'ї

та батьківства, гендерна компетентність індивіда, явище «материнського штрафу», гендерна самопрезентація та інші [19].

Один з основних теоретичних підходів, в рамках якого останнім часом активно розвивається гендерна проблематика в соціальних науках, — це соціально-конструктивістська парадигма досліджень гендеру. Психологія гендерних відносин застосовує цю теорію як основну методологічну основу для своїх досліджень.

З точки зору теорії соціального конструктивізму, як стать, так і гендер розглядаються як соціальні статуси. Вони виступають важливими параметрами для аналізу гендерних відносин, включаючи розмежування ролей і статусів чоловіків і жінок, їхню належність до гендерних груп, а також ієрархічність і підпорядкованість цих позицій.

Отже, можна виділити два напрямки вимірювання гендерних відносин: горизонтальний, в якому основним аспектом є диференціація ролей та статусів чоловіків і жінок і вертикальний, що визначається через ієрархічну організацію позицій чоловіків і жінок або гендерних груп.

Гендерні відмінності проявляються у тому, як люди виконують свої ролі відповідно до статі. Значний вплив на зміну уявлень про те, що чоловіки та жінки природно призначені для виконання визначених соціальних функцій, Маргарет Мід у своїй праці «Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах», на основі спостережень за життям племен Нової Гвінеї, вона відзначила, що чоловіки і жінки виконували різні ролі, інколи навіть протилежні тим, що зазвичай приписуються кожній статі згідно з культурними стереотипами.

Гірт Гофстеде зробив значний вклад у вивчення гендерних ролей. Він стверджував, що різниця в гендерних ролях залежить від рівня гендерної диференціації в різних культурах, а також від того, наскільки культура орієнтується на маскуліність чи феміність. У результаті великого крос-культурного дослідження, яке він провів наприкінці 1970-х років, Гофстеде визначив характеристики, які дозволяють описати національні культури в їх взаєморозташуванні один до одного [49]. Ці характеристики стосуються таких

сфер, як сім'я, професія, релігія, сексуальні відносини, політика та інших аспектів суспільного життя.

Таким чином, навіть схожі на перший погляд терміни, такі як гендерна ідентичність та статево-рольова ідентичність, не є взаємозамінними. Гендерна ідентичність є більш широким і багатогранним поняттям, ніж статево-рольова ідентичність, оскільки вона охоплює не тільки рольові аспекти, але й інші складові, такі як уявлення про себе, стиль одягу та навіть фізичні характеристики. Важливою є також різниця між гендерною ідентичністю та сексуальною ідентичністю: перше — це не лише біологічне, але й соціокультурне явище [30]. В той час коли сексуальна ідентичність описує, як людина сприймає себе і свою сексуальну поведінку в контексті ширшої гендерної ідентичності. Таким чином, сексуальна ідентичність є частиною більш широкої гендерної ідентичності, але вони не є синонімами. Концепція гендерної ідентичності невід'ємно пов'язана з основним сприйняттям себе як чоловіка чи жінки, або з відчуттям маскулінності та фемінності.

1.2. Психологічні особливості розвитку вікового етапу зрілого дитинства

Зріле дитинство — це період в якому відбувається активне фізичне, когнітивне та емоційне дозрівання. Психологічні особливості розвитку цього віку включають як зміни в особистісній сфері, так і в розвитку соціальних навичок, а також важливі трансформації у сприйнятті себе та навколишнього світу. Вік 6-9 років є важливим етапом у розвитку дитини, оскільки саме на цьому етапі відбувається інтенсивне формування основних когнітивних, емоційних та соціальних навичок. У цей період дитина переходить від раннього дитинства до більш зрілих етапів розвитку, що готує її до переходу до підліткового віку [28]. Психологічні особливості цього віку мають велике значення для формування особистості, характеру та навичок, які будуть важливими протягом усього життя.

У цьому віці діти досягають значних успіхів у розвитку своїх інтелектуальних здібностей. Зокрема, їхні можливості в сфері мислення значно зростають. На відміну від раннього віку, коли переважали сенсорно-матеріальні

образи, у 6-9 років починають розвиватися більш складні форми мислення [26]. У цей період діти стають здатними до:

- **Логічних операцій.** Вони можуть розпізнавати зв'язки між різними явищами, аналізувати ситуації і робити висновки. Наприклад, дитина починає розуміти причинно-наслідкові зв'язки та використовувати їх для вирішення задач. Логічні операції, які розвиваються в період зрілого дитинства, є важливою частиною інтелектуального розвитку дитини. Вони дозволяють дітям здійснювати порівняння, класифікацію, серіацію, розвивати критичне мислення, робити висновки та узагальнення. Вони поступово формують основи для подальшого розвитку абстрактного мислення, що є ключовим етапом на шляху до формування повноцінної інтелектуальної діяльності.
- **Конкретно-операційного мислення** (за Ж. Піаже), що означає здатність до виконання логічних операцій з конкретними предметами, з'ясування властивостей об'єктів або явищ. Конкретно-операційне мислення — це стадія розвитку, коли дитина здатна виконувати операції з конкретними об'єктами, але ще не готова до абстрактних операцій, що потребують уявлення про ситуації, які не є безпосередньо присутніми. У цьому віці дитина вже може мислити логічно, але тільки тоді, коли мова йде про реальні об'єкти або конкретні ситуації, з якими вона має досвід. Тобто, це етап, коли дитина переходить від мислення в образах та уявленнях до здатності виконувати логічні операції, але в межах конкретного досвіду. Піаже назвав цей етап конкретно-операційним, оскільки на ньому дитина може виконувати операції з реальними об'єктами або поняттями, які є конкретними, і ці операції підпорядковуються певним правилам, таким як збереження кількості, порядку чи взаємозв'язку [52]. Конкретно-операційне мислення є важливою стадією розвитку когнітивних здібностей дітей. Це час, коли дитина здатна виконувати операції з конкретними об'єктами та ситуаціями, розуміє причинно-наслідкові зв'язки, класифікує предмети і освоює основи логічного

мислення. Ці навички є фундаментом для подальшого розвитку інтелекту та соціальних навичок у більш старшому віці

- **Розширення словникового запасу.** У цьому віці діти активно освоюють нові слова, що дозволяє їм більш точно і детально виражати свої думки. У віці 6-9 років дитина вже добре оволодіває основами граматики, використовуючи більш складні речення, та активно розширює свій словниковий запас. Окрім того, на цьому етапі мовленнєва діяльність дитини набуває більшої гнучкості та різноманіття. Діти здатні виражати свої думки з більшою точністю та деталями, часто використовують метафори, порівняння, а також можуть розуміти значення слів у різних контекстах.

У дитини вже є можливість розв'язувати більш складні завдання, розвивати пам'ять і концентрацію уваги. Вони стають здатними запам'ятовувати більше інформації, зокрема читати, писати, працювати з числами [25]. Зріле дитинство характеризується великими змінами у розвитку моральних норм і цінностей. Діти починають усвідомлювати складність соціальних відносин і більш чітко розуміють, що існують правила, які визначають, що є правильним, а що — неправильним. Психологічні особливості цього періоду включають:

- **Розвиток моральних уявлень.** Дитина вже починає розрізняти поняття добра і зла, справедливості і несправедливості. Вона намагається діяти відповідно до соціальних норм і оцінювати поведінку інших людей з моральної точки зору. Важливо, що в цьому віці діти часто сприймають моральні норми через призму зовнішніх санкцій: «Добре» те, за що не покарають, а «погано» — те, що призведе до негативних наслідків. Розвиток моральних уявлень у зрілому дитинстві — це складний і важливий процес, що відображає перехід від простого виконання правил до більш глибокого розуміння моральних норм і етичних принципів. Вік від 6 до 9 років є періодом, коли дитина активно освоює основи моралі, які включають поняття справедливості, чесності, відповідальності та співчуття [32]. Це

формує основу для розвитку соціально-етичних якостей, які будуть важливими у подальшому житті дитини.

- Емоційна саморегуляція.** Діти цього віку починають краще контролювати свої емоції, хоча ще іноді можуть бути надмірно емоційними або імпульсивними. Вони вчаться відрізняти різні емоційні стани і висловлювати їх словами, замість того щоб просто проявляти емоції через поведінку (наприклад, через агресію чи сльози). Це стає важливим етапом на шляху до розвитку емоційної зрілості. Емоційна саморегуляція — це здатність управляти своїми емоціями, контролювати їх прояви і адаптувати свою поведінку відповідно до ситуації та соціальних вимог. Це важливий аспект психологічного розвитку, особливо в період зрілого дитинства (6-9 років), коли дитина вже починає розуміти свої емоції, реагувати на них більш осмислено і намагається інтегрувати ці емоційні переживання в свою соціальну поведінку [22]. Розвиток емоційної саморегуляції у цьому віці є критично важливим для адаптації дитини до вимог соціуму та навчальних процесів. Це дозволяє їй більш ефективно взаємодіяти з однолітками, вчителями і батьками, долати труднощі та вирішувати конфлікти.
- Розвиток емпатії.** Діти вчаться розуміти почуття інших людей і можуть співпереживати. Вони починають відчувати, коли інші люди сумують або радіють, і реагують на це відповідно. До 9 років діти розвивають більш глибоке співпереживання, що виражається у бажанні допомогти тим, хто переживає труднощі. Вони вже можуть не лише розпізнавати емоції, але й відчувати, як це — бути на місці іншої людини. Наприклад, якщо друг сумує через поганий результат на уроці, дитина може висловлювати підтримку словами чи жестами. З розвитком моральних уявлень (які формуються в цей період) діти починають розуміти, що допомога іншим є важливою і правильною. Вони не тільки співпереживають, але й усвідомлюють, що певні дії можуть полегшити страждання інших, наприклад, підтримати когось у складній ситуації чи допомогти вчителю з організацією роботи в класі [40].

Емпатія стає не лише емоційною, але й моральною, оскільки дитина оцінює вчинки з точки зору того, що буде правильним у конкретній ситуації.

Однією з ключових характеристик є активний розвиток соціальних навичок. Діти вчаться жити в суспільстві, взаємодіяти з іншими людьми, будувати стосунки з однолітками та дорослими. На цьому етапі відбувається розвиток здатності до співпраці і командної роботи. У школі дитина починає активно взаємодіяти з іншими дітьми, працювати в групах, розподіляти обов'язки та підтримувати один одного. Важливим є також формування колективного досвіду, коли діти разом розв'язують проблеми, досягають спільних цілей. Діти починають розуміти і виконувати свої соціальні ролі (як учні, друзі, діти), а також оцінювати ролі інших людей (вчителі, батьки, однокласники) [8]. Вони все більше прагнуть відповідати очікуванням дорослих та ровесників. Хоча дитина цього віку починає виявляти більшу незалежність, вона все ще потребує підтримки та уваги дорослих. Стосунки з батьками стають більш рівноправними, діти все частіше висловлюють свої думки та почуття.

На цьому етапі дитина активно розвиває свою самооцінку. Вона починає усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, порівнювати себе з іншими дітьми і визначати своє місце в світі:

- **Самооцінка.** Важливим моментом цього віку є формування базової самооцінки. Якщо дитина часто відчуває підтримку та позитивну оцінку з боку батьків і вчителів, її самооцінка зазвичай буде позитивною. Якщо ж дитина постійно стикається з критикою або незадоволенням з боку оточуючих, вона може розвинути низьку самооцінку. З 6 років дитина починає більше взаємодіяти з однолітками та вчителями, що сприяє розвитку її самооцінки через порівняння себе з іншими. Вона починає усвідомлювати свої сильні й слабкі сторони, порівнювати свої досягнення з досягненнями інших дітей, що може мати як позитивний, так і негативний вплив на самооцінку. Дорослі продовжують відігравати ключову роль у формуванні самооцінки дитини. Підтримка, похвала, а також конструктивна критика з

боку батьків і педагогів сприяють розвитку здорової самооцінки [24]. Якщо дитина відчуває любов, підтримку та визнання від дорослих, її самооцінка зазвичай є позитивною. Водночас надмірна критика або відсутність уваги можуть призвести до заниженої самооцінки.

- **Сформованість «Я-концепції».** У цей період діти починають усвідомлювати себе як окрему особистість. Вони починають розрізняти, що їхні інтереси і потреби відрізняються від інтересів інших людей. Це важливий етап для подальшого розвитку індивідуальності. Дитина починає активно взаємодіяти з іншими людьми, зокрема з однолітками, вчителями та іншими дорослими. Взаємодія з ними допомагає дитині зрозуміти свою роль у групі, оцінити свої досягнення та порівняти себе з іншими. Це впливає на процес самоусвідомлення і допомагає створити більш чітке розуміння своїх сильних та слабких сторін. Дитина цього віку починає усвідомлювати себе не лише як частину родини чи класу, але й як індивідуальність, з власними особливостями. Вона здатна оцінювати свої інтелектуальні здібності, соціальні навички, фізичні характеристики, а також взаємодіяти з оточенням на більш осмисленому рівні. Дитина активно переживає свою успішність у навчанні, спорті, творчості та інших сферах [11]. Успіхи або невдачі в цих сферах починають відігравати важливу роль у формуванні уявлення про себе. Дитина порівнює себе з іншими, що дозволяє створювати уявлення про власні сильні та слабкі сторони.

Психологічні виклики та кризи

Хоча це період більшої стабільності в порівнянні з іншими етапами розвитку, для дітей цього віку також є певні психологічні труднощі:

- **Адаптація до шкільного навчання.** Перші роки навчання в школі можуть бути складними для дітей. Вони вчаться нового типу діяльності, що потребує значної дисциплінованості, уваги і зосередженості. Адаптація до шкільного навчання є важливим етапом розвитку дитини в зрілому дитинстві, оскільки саме в цей період відбувається вступ дитини в нову соціальну роль —

школяра. Вік 6-9 років характеризується переходом від дошкільного навчання до формальної освіти, що вимагає від дитини здатності адаптуватися до нових умов, правил і вимог. Враховуючи інтенсивні зміни в когнітивному, емоційному та соціальному розвитку, цей процес може бути як захоплюючим, так і стресовим для дитини. Перехід до школи супроводжується необхідністю інтегруватися в нову соціальну групу — клас. Дитина починає взаємодіяти з великою кількістю однолітків і дорослих, зокрема вчителями та іншими співробітниками навчального закладу [37]. Це є значущою зміною порівняно з дошкільним періодом, коли більшість взаємодій відбувалася в межах родини або невеликого кола друзів. З початком шкільного навчання дитина стає частиною більш структурованого і організованого середовища. Зміна розпорядку дня (раннє вставання, регулярні заняття та перерви) вимагає від дитини здатності до самоорганізації та дотримання режиму.

- **Конфлікти з однолітками.** Зі зростанням соціальних взаємодій виникають і конфлікти. Діти можуть стикатися з проблемами в стосунках з іншими дітьми, що вимагає розвитку навичок вирішення конфліктів і компромісу. Конфлікти з однолітками є природною частиною розвитку дітей у зрілому дитинстві, що охоплює вік 6-9 років. У цей період діти активно соціалізуються, вступають у взаємодію з однолітками, вчаться вирішувати проблеми в групах, визначати свою роль у колективі, а також розвивати навички комунікації та співпраці. Конфлікти, хоча й неприємні, є важливою складовою цього процесу, адже вони сприяють розвитку емоційної зрілості та соціальних навичок. Опомога дорослих у процесі вирішення конфліктів є ключовим фактором, який дозволяє дітям розвиватися в здоровому соціальному середовищі [31]. Використовуючи конструктивні методи вирішення конфліктів х18ї. Діти навчаються краще розуміти свої емоції, поважати думки та почуття інших, а також формувати стійкість і готовність до вирішення труднощів у майбутньому.

Зріле дитинство — це етап, на якому закладаються основи для подальшого розвитку особистості. На цьому етапі важливо, щоб дитина отримувала підтримку і розуміння від дорослих, мала можливість для самовираження і розвитку своїх здібностей. Саме в цей період вона починає формуватися як соціальна істота, здатна до саморегуляції, моральних оцінок і усвідомлення власної унікальності. Зрілість дитинства — це важливий етап у розвитку дитини, який включає значні зміни як в когнітивному, так і в соціально-емоційному плані. Вік 6-9 років, коли дитина починає навчання в школі, є періодом активної адаптації до нових умов життя, розширення можливостей і здатностей, а також формування нових психічних та соціальних навичок [13]. Психологічний розвиток у цей час є надзвичайно динамічним і багатогранним, і відбувається на основі численних змін, які впливають на характер взаємодії дитини з навколишнім середовищем.

1.3. Роль сім'ї у формуванні гендерних установок в зрілому дитинстві

Процес гендерного розвитку особи триває протягом усього життя і відбувається в різних соціальних групах. Найбільший вплив має сім'я. На формування особистості дитини впливають тип і структура сім'ї, склад її членів, порядок народження дітей, професійні ролі батьків, а також взаємини між подружжям і між батьками та дітьми. Основними факторами в сім'ї є особистісні та гендерні характеристики батьків, їхні ідентичність і рольові моделі, стать новонародженої дитини та уявлення батьків про те, якою має бути дитина певної статі.

Рут Хартлі, американська соціологиня, виокремлює чотири основні способи формування гендерної ролі дитини дорослими:

- Вербальна апеляція, коли використовуються фрази типу «ти моя красуня», акцентуючи увагу на привабливості дитини;
- Каналізація, коли дитину спрямовують до певних ігор або об'єктів, що відповідають гендерним ролям, як-от іграшки для гри в «дочки-матері»;
- Демонстрація діяльності, коли від доньки, на відміну від сина, часто вимагають допомоги по дому.

Ставлення до статі майбутньої дитини батьки формують ще до її народження. Вони намагаються визначити стать малюка, планують різні аспекти його життя, обирають ім'я та створюють образ дитини, яка ще не з'явилася на світ [4]. Коли дитина народжується, батькам повідомляють, що у них хлопчик чи дівчинка, і таким чином статева ідентичність дитини визначається через її стать.

Чи можна бути впевненим, що дитина, якій дали ім'я хлопчика, виросте чоловіком, а дівчинка — жінкою? Відповідь не так проста, оскільки це залежить від біологічних факторів і виховання. Протягом виховання сім'я, школа та культура формують у дітей уявлення про гендерні ролі, що визначають, якими мають бути «справжні» чоловіки і жінки, тобто виникають гендерні стереотипи [41]. Коли рідні та знайомі обговорюють новонародженого, ці стереотипи видно в кожному коментарі: «Він великий, стане спортсменом!», «Вона така мила, просто лялечка!». Але буває й так, що навіть якщо дитину виховують відповідно до її статі, вона все одно може відчувати себе частиною іншої статі — в таких випадках кажуть, що «природа бере своє». Іноді батьки можуть виховувати дитину не за стандартами її статі, порушуючи традиційні гендерні очікування.

Батьки, виховуючи хлопчика чи дівчинку, спираються перш за все, на свої уявлення про те, якими повинні бути чоловіки і жінки. Ці уявлення часто схожі у багатьох людей. Вони є гендерними стереотипами, які відіграють важливу роль у формуванні у дітей уявлень про статеві та рольові якості [6].

Попри те, що лікарі не знаходять значних відмінностей у зовнішності та поведінці новонароджених, батьки часто вважають, що маленькі дівчатка більш м'які, симпатичні та спокійні, тоді як хлопчики здаються більшими, активнішими та гучнішими. У ранньому віці матері частіше фізично контактують із синами, а ось з дочками більше дивляться та спілкуються. Одне дослідження показало, що двом групам матерів демонстрували 6-місячну дитину в різному одязі — у блакитному, коли це був «хлопчик», та в рожевому, коли це була «дівчинка». Результати показали, що дівчинці частіше усміхалися, давали іграшки та вважали її слухнянішою. Інше дослідження показало, що батьки дивлячись на відео півторарічної дитини, яку називали то хлопчиком, то дівчинкою, описували

хлопчика як агресивного, сильного і спритного, а дівчинку — як лагідну, ніжну і пасивну.

Існує загальне переконання, що мати в сім'ї створює емоційну атмосферу, яка значною мірою визначає психологічне благополуччя дитини. Натомість батько впливає на структуру сприйняття світу дитиною, формує її систему цінностей, етичні оцінки та уявлення про себе, що важливо для розвитку особистості. Батько, як для хлопчиків, так і для дівчаток допомагає сформувати адекватне ставлення до себе, що в свою чергу сприяє кращому виконанню пізнавальних завдань та завдань у сфері міжособистісного спілкування [14]. Це важливо, оскільки діти, які виростають без батька або за його недостатнього впливу можуть мати складнощі в цих сферах.

Образ батька має важливе значення для психічного розвитку хлопчиків. Якщо батька немає, дитина не отримує необхідного прикладу чоловічої психіки, що може призвести до зниження соціальної активності та розвитку інфантилізму. Психоаналітики вважають, що це може стати причиною невротичних проблем, таких як енурез, страхи чи заїкання [17]. Крім того відсутність батька в ранньому віці може вплинути на формування сексуальної ролі дитини та спричинити більше конфліктів на цьому ґрунті порівняно з дітьми, які виховувались з батьком або втратили його в більш пізньому віці.

Батько має важливий вплив на формування у дівчинки уявлення про те, яким має бути чоловік. Для неї важливо спостерігати за тим, як мама взаємодіє з батьком, а батько — з мамою. Активна участь батька у житті дівчинки в підлітковому віці допомагає їй легше пройти етап дорослішання, дає відчуття впевненості у своїй привабливості та значущості, а також формує розуміння, як чоловіки повинні ставитися до жінок [38]. Дівчатка, які виростили без батьківського прикладу чи впливу, можуть мати труднощі у стосунках з чоловіками, як однолітками, так і старшими. Це може проявлятися у напруженості та незрозумілості в спілкуванні.

Ставлення до матері залишається важливим для чоловіка на всіх етапах його життя. Це проявляється в його почуттях до матері — чи любить він її, чи ні, у

впливі її жіночої енергії на його психіку, в уявленнях про ідеальну жінку, які формуються під її впливом, як позитивним, так і негативним. Чоловік відчуває спокій та захищеність, коли знаходиться поруч з нею, готовий прийняти її критику і гнів, при цьому часто відчуває провину [27]. Окрім цього, він постійно порівнює себе з батьком, намагаючись визначити, чи досягнув він більше або менше за нього в житті.

Для дівчинки зв'язок із матір'ю на ранньому етапі є важливим для розвитку її жіночої психології, тоді як для хлопчика формування чоловічої психіки починається з відокремлення від матері. Хлопчик повинен відчути відстань від матері, щоб сформувати своє чоловіче «я», а дівчинка, навпаки, має створити емоційну прив'язаність до батька, щоб зрозуміти свою жіночність.

Ідентифікація жінки зі своєю статтю формується через прийняття її батьком. Батько є першим чоловіком у житті дівчинки і його любов допомагає їй розвивати здатність до любові [21]. Коли батько відмовляється визнавати жіночність дочки або силоміць намагається прищепити їй мужність, це може спричинити серйозні психологічні травми.

Т. В. Матусевич вважає, що основними проблемами у взаєминах між матір'ю та сином є те, що матері важко дозволити синові розвиватися в незалежності, а сину — знайти свій шлях у дорослому житті, відокремившись від матері. Якщо цей процес не відбувається належним чином, у чоловіка може виникнути внутрішня невпевненість у своїх чоловічих якостях, що призводить до проблем у формуванні гендерної ідентичності. Така людина буде перебувати в постійному конфлікті між м'якістю, що вона отримала від матері, і бажанням бути більш жорстким, але не знаючи, як це зробити. Цей внутрішній дисонанс впливатиме на його стосунки з жінкою. Чоловік, який тільки виконує роль сина, не може стати справжнім чоловіком, лідером, захисником або «добувачем». Більше того, він часто не здатний стати хорошим батьком. Замість того щоб бути підтримкою для своєї дитини, він очікує від неї розуміння та допомоги. У такому випадку дочка може швидко дорослішати і брати на себе роль матері, а син, навпаки, залишатиметься інфантильним та слабким.

Психологи виявили кілька причин, чому важлива активна участь батька у вихованні дітей:

- Діти, чий батьки активно беруть участь у догляді за ними в перший рік життя, зазвичай менше бояться незнайомих і мають кращі соціальні навички;
- Під впливом батька діти стають більш дисциплінованими, відкритими та чесними, здатними керуватися не лише власними бажаннями, а й почуттям відповідальності;
- Коли батько активно бере участь у вихованні на рівні з матір'ю, діти відчують підтримку і захист, що допомагає їм вирости впевненими в собі і сильними особистостями;
- Відсутність батька в процесі виховання може негативно позначитися на розвитку логічних, математичних та технічних здібностей дітей;
- Для правильного розвитку гендерної ідентичності хлопчика важливо, щоб він мав тісний контакт з батьком, який є прикладом для нього. Спільні заняття, прогулянки та участь у важливих для дитини подіях дозволяють хлопцю освоїти чоловічі стратегії поведінки;
- Сексуальна орієнтація сина та його стосунки з жінками багато в чому залежать від впливу батька;
- Батько має важливе значення у формуванні впевненості дочки в собі як жінки. Дівчатка, які ростуть з люблячим батьком, відчують себе більш захищеними і менш схильні до тривожності та страхів;
- Дівчатка, що виростили в родині, де батьки побудували стабільні стосунки, з більшою ймовірністю прагнутимуть знайти партнера, який виявлятиме до них справжнє почуття любові.

Вплив батьків можна побачити в різних аспектах життя, таких як соціальна поведінка, цінності та вибір професії. Дослідження показали, що жінки, для яких батько мав більший вплив, частіше орієнтовані на кар'єрний ріст і професійну компетентність. Вони більш амбітні, прагнуть до досягнень і просування по службі, рідше займаються співпрацею, частіше обирають «чоловічі» професії і досягають високого соціального та матеріального статусу. Це свідчить про те, що

вплив батька сприяв розвитку більш маскуліnnих рис [20]. З іншого боку, жінки, на яких більше впливала мати, орієнтовані на допомогу іншим, схильні до соціальної співпраці, обирають «жіночі» професії і часто віддають перевагу ролі доглядача та піклувальника.

Материнська любов може бути як благом, так і джерелом труднощів, залежно від її інтенсивності, «дози» та психологічного впливу. Хоча вона є важливою на ранніх етапах життя, з часом, у підлітковому та юнацькому віці, надмірна опіка може перешкоджати соціальному розвитку та процесу дорослішання дитини.

У дослідженнях психологів і педагогів можна знайти поради щодо того, як правильно любити дитину. З сином важливо проявляти себе як мати, бути ніжною, ласкавою, жіночною, без спроб одночасно виконувати роль і матері і батька. Сину потрібно дозволити піклуватися про матір, співчувати їй, допомагати та підтримувати, а не очікувати від неї допомоги. Вислів «слабка мати — сильний син, сильна мати — слабкий син» підкреслює важливість правильної ролі матері в його житті.

З підліткового віку матері потрібно почати давати синові більше свободи та самостійності, поважати його інтереси і друзів. Важливо дозволити йому створювати дистанцію у стосунках, щоб він міг розвивати свою особистість. Якщо цього не відбудеться, син може зіткнутися з проблемами в особистому житті, бо буде вагається між матір'ю та партнеркою, не знаючи, кому віддати перевагу. Він буде відчувати подяку до матері за виховання, але також і провину, адже одруження вимагатиме від нього відокремлення від неї. У відносинах з жінкою він може порівнювати її з матір'ю, при цьому прагнучи побудувати своє життя, в якому мати не буде домінувати. Якщо син залишається емоційно залежним від матері, це може призвести до руйнування його особистого життя і навіть до того, що він не одружується і продовжує жити з матір'ю [39]. Іноді син може вибрати жінку, яка значно старша за нього.

Психологи вважають, що відносини матері з дочкою повинні бути побудовані на балансі між турботою і вимогливістю. Мати повинна любити,

пестити та балувати дочку, але водночас очікувати від неї допомоги в домашніх справах і підтримувати певну дистанцію.

У межах родини, окрім відносин між батьками та дітьми існують також взаємини між самими дітьми [44]. Сучасні психологічні дослідження вказують на те, що нерівність у відносинах між братами і сестрами може значно впливати на розвиток особистості, зокрема на її гендерні риси. Дослідники Д. Деніелс і Р. Пломін зазначають, що:

- матері поводяться з дітьми однаково, лише коли їхній вік збігається;
- старші діти часто згадують, як їх дратували молодші;
- молодші діти не забувають, як вони боялися дружби чи навіть простих визнань від старших.

Виділяється кілька причин, які обумовлюють різниці між дітьми в одній родині:

- У контексті конкуренції за обмежену кількість ресурсів, зокрема батьківської уваги, біологічно оптимальним є вибір стратегії, яка буде відрізнятися від стратегій інших дітей (братів чи сестер), щоб зменшити конкуренцію;
- Різниця між дітьми виникає вже через їхній порядок народження. Те, чи дитина старша чи молодша, сильніша чи слабша, більш кмітлива чи наївна, визначає спосіб, яким вона взаємодіє з навколишнім світом і висловлює свої потреби;
- Батьки часто мимоволі приділяють більше уваги старшій дитині, оскільки ще до народження наступної дитини вони вклали в первістка значну кількість емоцій, часу і зусиль.

Перша дитина в родині часто використовує авторитет батьків, займаючи лідерську позицію серед своїх братів та сестер і випробовуючи межі своєї влади через практичні спроби. Вона відзначається впевненістю в собі, орієнтована на досягнення успіху, але намагається уникати небезпечних ситуацій. З раннього віку ці діти звикають до відповідальності та прагнуть займати лідируючі ролі. Дослідження показують, що первістки часто стають середовищем для видатних

осіб, таких як лауреати Нобелівської премії та відомі політичні діячі, наприклад, Білл Клінтон і Вінстон Черчилль.

Молодші діти часто не погоджуються на те, щоб ними командували. Вони часто розвивають бунтарські риси через тиск старших і шукають різні способи опору. Оскільки вони намагаються знайти своє місце серед братів і сестер, вони стають винахідливими та схильними до експериментів [34]. Це бажання використовувати різні можливості сприяє розвитку їхньої уяви, творчих здібностей і прагненню до самостійності. Саме з таких дітей виходять новатори, реформатори і революціонери, такі як Микола Коперник, Махатма Ганді, Мартін Лютер Кінг, Фідель Кастро, Ясір Арафат, Хо Ші Мін та інші.

Особистісні риси єдиних дітей зазвичай розташовані між рисами старших і молодших дітей. Вони проявляють більш типові для своєї статі реакції. Біхевіористи зазначають ще одну цікаву тенденцію: коли стать молодшої дитини співпадає зі статтю старшої, то у молодшого зазвичай більше виражені традиційні гендерні характеристики. Наприклад, молодша дівчинка, якщо в неї є старша сестра, виявлятиме більше рис, характерних для «дівчини», ніж молодша дівчинка, яка має старшого брата. Та сама закономірність спостерігається і у хлопчиків, що мають братів.

Маючи братів, хлопчики краще ідентифікуються з батьківською фігурою. Для дівчаток, на відміну від хлопців, старші сестри не мають такого ж вираженого впливу, оскільки дівчинки зазвичай більше асоціюють себе з матір'ю, а не з батьком. В нашому суспільстві виховання дітей, як хлопчиків, так і дівчаток, переважно лягає на жінок — вдома це мати або бабуса, а в дитячих садках — виховательки.

Зміни в суспільстві призвели до того, що традиційні уявлення про ролі чоловіків і жінок почали руйнуватися. Демократизація суспільства сприяла тому, що статеві ролі стали менш чітко визначеними. Сьогодні жінки активно займають позиції, які раніше вважалися виключно чоловічими, і кордони між «чоловічими» і «жіночими» професіями поступово стираються. Ці зміни мають великий вплив на дітей, адже вони формують нові уявлення про те, якими повинні бути чоловіки та

жінки. У дитячих установах можна помітити, що деякі хлопці не можуть постояти за себе, фізично слабші, емоційно нестабільні і не мають належної культури поведінки щодо дівчаток. Дівчата в свою чергу стають менш ніжніми, не завжди вміють вирішувати конфлікти. У грі діти часто не виконують традиційні для їх статі ролі, а також мають проблеми з координацією і взаємодією з іншими дітьми. Вони не вміють правильно розподіляти обов'язки, орієнтуючись на стать партнера.

Індивіди засвоюють культурні уявлення про те, як повинні вести себе хлопці і дівчата, а також які якості притаманні чоловікам і жінкам. Це включає в себе розуміння своєї належності до певної статевої групи (чоловіки чи жінки). В результаті цього процесу людина усвідомлює свою емоційну, психологічну та соціальну роль і значущість у складі своєї статі.

Статевий розвиток є процесом, який визначає розвиток гендерної поведінки. Це поняття має кілька тлумачень: по-перше, воно включає поведінку, яка відповідає соціальним стандартам і визначає, чим чоловіки та жінки повинні або не повинні займатися; по-друге, це поведінка, властива особам певної статі під час виконання різних соціальних ролей. Також це соціальна поведінка, що втілює очікування, стереотипи та вимоги, які суспільство адресує чоловікам і жінкам. У підлітковому віці гендерна поведінка виявляється як специфічна модель соціальної поведінки, яка відображає уявлення про свій статевий образ, що проявляється в різних ситуаціях, діяльності та взаєминах між хлопцями та дівчатами, згідно з існуючими еталонами чоловічої та жіночої поведінки.

У цьому процесі важливо, щоб вплив батьків був збалансованим. На ранніх етапах життя діти обох статей потребують більше психологічного контакту з матір'ю, а ось у підлітковому віці домінує роль батьківського виховання, особливо для хлопців. Важливо, щоб у підлітків-чоловіків розвивалася маскулінність (типові чоловічі риси поведінки), а у підлітків-жінок – фемінність (характерні жіночі якості). Для хлопців це активність, рішучість, винахідливість і впевненість у собі, а для дівчаток – м'якість, покірність і залежність. Звісно, ці риси рідко проявляються в чистому вигляді, особливо в сучасному суспільстві. Якщо мати ігнорує інтереси дитини, проявляє відчуженість або байдужість, а батьківський приклад для

наслідування відсутній, це може спонукати підлітка до прояву більш виражених маскулінних якостей [29]. Така байдужість може призвести до підвищеної агресивності та ізоляції підлітка від оточуючих.

Збільшення вимог з боку батьків мотивує підлітка до досягнення певного рівня відповідальності перед старшими членами родини та педагогами. Підліток намагається відповідати очікуванням дорослих у всіх аспектах – поведінці, навчанні, взаємодії з іншими людьми. Водночас сімейний стиль виховання, який характеризується гіперопікою та надмірною турботою про дитину, може сприяти розвитку у підлітка почуття власної важливості і недосяжності для оточуючих. Це створює враження, що дитина має особливі привілеї перед іншими [33]. Таким чином, батьки можуть неусвідомлено стимулювати розвиток фемінних рис у підлітка, надаючи йому більше можливостей для прояву цих якостей.

Формування статевих ролей у підлітка залежить від прийняття його обома батьками або одним із них, особливо в неповних сім'ях. Важливими факторами є рівень суворості, узгодженість та послідовність дій батьків, а також характер взаємодії між поколіннями. Це включає ступінь контролю та вимогливості до дітей у родині.

Основними прикладами гендерної поведінки для дитини є її батьки. Батько формує у дитини розуміння правил, дисципліни, порядку та відповідальності. Його присутність важлива на всіх етапах розвитку. Для підлітка батько є джерелом відчуття безпеки. Роль батька, який активно взаємодіє з дітьми і є для них авторитетом, є незамінною. Така близька взаємодія сприяє кращому розвитку дитини і знижує ризик розвитку надмірно виражених особистісних рис або психічних розладів.

Таким чином батько стає важливим соціальним прикладом, авторитетом для дитини, і його присутність у родині допомагає підлітку відчувати впевненість і здатність до самостійних рішень. Лише батько може розвинути в дитині ініціативність і вміння протистояти тиску однолітків, що особливо важливо в умовах спілкування з групами, які мають велике значення для підлітків.

Чим сильніше підліток залежить від матері, а не від батька, тим менш ініціативним він може бути та слабше протистояти агресії з боку оточення. Якщо ж дитина менш емоційно прив'язана до батька, то вірогідність зниження самооцінки зростає, і вона менше цінує соціальні та духовні аспекти життя, надаючи більше уваги матеріальним і індивідуалістичним цілям.

Батько має великий вплив на розвиток дівчинки-підлітка. Його характер, манера поведінки та особливості взаємин з ним залишають слід у свідомості дівчини, іноді навіть несвідомо і формують своєрідний образ або еталон, до якого вона буде прагнути чи навпаки, відштовхуватися в своїх стосунках з чоловіками. Теплі й близькі стосунки з батьком дозволяють дівчинці відчувати гордість за свою жіночність.

Такий тип стосунків допомагає підліткам прийняти свою статеву ідентичність і сприяє адаптації до гетеросексуальних стосунків. Це також стосується хлопців-підлітків. Якщо хлопець відчуває зв'язок з батьком і підтримує гарні стосунки з матір'ю, ймовірно, у майбутньому його стосунки з жінками будуть позитивними. Самооцінка хлопців значною мірою залежить від того, наскільки вони отримують підтримку від батьків [9].

Виховання дитини без одного з батьків, зокрема без батька, значно відрізняється від ситуації, коли обидва батьки присутні в житті. Навіть якщо один із батьків намагається заповнити відсутність другого, виконуючи обидві ролі, це виявляється складним, оскільки не можна одночасно здійснювати функції і матері, і батька. Такі умови життя можуть відобразитись на розвитку дитини, її емоційному стані, самооцінці, стосунках з іншими людьми та гендерній поведінці.

Отже, сім'я є першим і найважливішим середовищем, у якому дитина пізнає своє біологічне поле, розуміє, що таке протилежна стать і як будується взаємодія між статями. Культурні уявлення та власний досвід батьків формують їхні погляди на те, яким має бути хлопчик і якою повинна бути дівчинка. Батьки, зазвичай, більше співвідносяться зі своєю дитиною однакової статі і прагнуть бути для неї прикладом. Зокрема, батьки бачать у дочці маленьку жінку, а матері — маленького чоловіка в синах. У здорових, збалансованих родин, де немає домінування однієї

з осіб, дитина на ранньому етапі розвитку без труднощів приймає свою стать і відповідну поведінку.

Для розвитку здорової та адаптованої гендерної ідентичності підлітки мають потребу в емоційно насичених, близьких стосунках як з матерями, так і з батьками. Важливо зазначити, що відсутність одного з батьків у родині не завжди призводить до негативних наслідків для дитини, тоді як проблемні стосунки можуть виникати і в повних сім'ях.

ВИСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ

Під час формування гендерної ідентичності діти починають розуміти, до якої статі вони належать і відповідно вибирають поведінку, що відповідає їхній статі. Розвиток уявлень про гендер, соціальних норм і стереотипів залежить від впливу культури та навколишнього середовища.

Існує кілька способів вивчення різниць між чоловіками та жінками, які можна поділити на біологічний, етологічний, антропологічний, соціальний та психологічний підходи. Кожен з цих підходів виділяє різні чинники, які впливають на ці відмінності: це можуть бути генетичні впливи, загальні закономірності поведінки тварин, культурно-історичні особливості народів, а також впливи, пов'язані з соціальними зв'язками та інститутами, групами і масовою поведінкою.

Аналіз досліджень статево-рольової ідентичності показав, що цей феномен має складну природу. Статева ідентичність — це поєднання поведінкових особливостей і самосвідомості особистості, яка усвідомлює свою приналежність до певної статі та орієнтується на відповідні соціальні вимоги. Статево-рольова

ідентичність охоплює кілька ключових компонентів: усвідомлення власного тіла як тіла людини певної статі, розуміння себе як представника чоловічої чи жіночої статі, знання статевого стереотипу (характерні атрибути одягу, види діяльності, ігри, можливості тощо) та гендерних ролей (особистих, сімейних, професійних та інших).

Формування статево-рольової ідентичності залежить як від фізіологічного розвитку, так і від процесу соціалізації, у ході якого зріла дитина засвоює гендерні норми та моделі поведінки, що відповідають її статі. На цей процес впливає низка чинників, серед яких можна виділити: наслідування поведінки батьків, вплив однолітків, роль літератури, кіно, телебачення та анімації у формуванні статево-рольових уявлень.

Таким чином, статево-рольова ідентичність формується на основі знань про стать і статево поведінку, а також наявності відповідних моделей для наслідування. Важливими чинниками є гармонійні стосунки в сім'ї та з однолітками обох статей, а також особистий моральний досвід, що відповідає соціальним очікуванням

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ. ВПЛИВ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЗРІЛОЇ ДИТИНИ

2.1 Обґрунтування та вибір методик

Щоб визначити особливості формування статево-рольової ідентичності дітей молодшого шкільного віку, ми провели емпіричне дослідження, яке включало три етапи:

1. **Констатувальне дослідження** – оцінювання рівня сформованості гендерної ідентичності у зрілих дітей;
2. **Формувальний експеримент** – реалізація заходів, спрямованих на розвиток гендерної ідентичності у зрілих дітей;
3. **Контрольне дослідження** – аналіз рівня сформованості статево-рольової ідентичності до і після корекційної роботи.

У ході дослідження використовувалися такі методики:

- Метод статево-вікової ідентифікації (Н. Л. Білопільська);
- Соціогенетичний аналіз дитячої казки в онтогенезі за допомогою методики «Лото» (В. В. Абраменкова);
- Кольоровий тест відносин (М. Еткінд);
- Методика малюнків «справжнього хлопчика» та «справжньої дівчинки».

Методика дослідження дитячої самосвідомості (Н. Л. Білопільська) [5]. Ця методика призначена для вивчення рівня сформованості окремих аспектів самосвідомості, зокрема ідентифікації статі та віку. Вона розрахована на дітей віком від 4 до 12 років, незалежно від особливостей інтелектуального розвитку (як із нормальним, так і з відхиленнями). Методика може використовуватися для наукових досліджень, діагностичного обстеження, консультування дітей, а також у корекційній роботі.

У дослідженні використовуються два комплекти карток, на яких зображені персонажі чоловічої та жіночої статі в різні періоди життя – від дитинства до старості. Кожен комплект (чоловічий та жіночий) містить 6 карток, що

відображають типові вікові зміни та відповідні їм статево-вікові ролі: дитинство, дошкільний вік, шкільний вік, юність, зрілість і старість.

Дослідження проходить у два етапи:

1. **Перший етап** – оцінка здатності дитини ідентифікувати себе в різних вікових періодах, тобто визначити свій реальний, минулий і майбутній статево-віковий статус на основі запропонованих зображень. Це дозволяє перевірити, наскільки дитина усвідомлює свій життєвий шлях;
2. **Другий етап** – аналіз уявлень дитини про три образи власного «Я»: реальне (Я-справжнє), ідеальне (Я-привабливе) та небажане (Я-непривабливе).

Соціогенетичний аналіз дитячої казки в онтогенезі за методикою «Лото» (В. В. Абраменкова). Ця методика спрямована на зміну соціальної позиції дитини шляхом прийняття нею різних соціальних ролей. Під час дослідження дитині надається набір карток із зображеннями предметів із реального та казкового світу. Завдання полягає в тому, щоб розкласти ці предмети на планшеті відповідно до вказівок експериментатора, створюючи набори для мами, тата, а також для казкових персонажів – Супермена та феї Вінкс. Такий підхід дозволяє дитині поступово «вживатися» в різні ролі, аналізуючи предмети, які символізують взаємовідносини в реальній родині та у світі казкових персонажів. Це дослідження допомагає виявити статево-рольові стереотипи, якими керується дитина в своїх уявленнях про поведінку та соціальні ролі.

Набір карток містив як суто «жіночі» предмети (наприклад, спиці та клубок вовни, помаду, парфуми), так і суто «чоловічі» (футбольний м'яч, прилад для гоління, молоток із цвяхами). Крім того, були нейтральні предмети, пов'язані з відпочинком і побутом (крісло, телевізор, пилосос), а також «казкові» речі (чоботи-скороходи, чарівна паличка тощо). Особливо показовим був процес розподілу дітьми нейтральних предметів, адже він відображав особливості сімейних відносин та розподіл ролей і обов'язків між дорослими. Казкові предмети, своєю чергою, поділялися на чарівні та нечарівні. На завершальному етапі дослідження кожна дитина обирала картки з тими предметами, які, на її думку, будуть потрібні їй у дорослому житті. Цей момент є ключовим для аналізу того, як ідеалізовані моделі

сім'ї, закладені в казках, впливають на дитяче уявлення про сімейні відносини та наскільки вони співвідносяться із сучасними реаліями.

Кольоровий тест відносин (М. Еткінд) – це невербальна методика, яка дозволяє оцінити як свідомий, так і частково несвідомий рівень емоційного ставлення людини до інших людей, об'єктів та явищ навколишнього світу.

Цей тест належить до групи проєктивних методик «експрес-діагностики» та ґрунтується на припущенні, що існує прямий зв'язок між кольоровими асоціаціями людини та її ставленням до різних елементів дійсності. Завдяки цьому методу можна обійти свідомі захисні механізми та виявити приховані емоційні реакції [16].

Кольоровий тест відносин ефективний для роботи з дітьми, починаючи з 3–4-річного віку.

Малюнок «справжнього хлопчика» та «справжньої дівчинки». Дівчатам пропонувалося намалювати «справжнього хлопчика» та описати риси, які вони найбільше цінують у представниках чоловічої статі. Хлопці виконували аналогічне завдання – створювали малюнок «справжньої дівчинки» та перелічували якості, які, на їхню думку, є найбільш цінними у дівчатах.

2.2 Аналіз емпіричних результатів дослідження

Щоб перевірити гіпотезу нашого дослідження — що формування статево-рольової ідентичності молодших школярів залежить не лише від типу взаємин між батьками, які дитина спостерігає в реальному житті, а й від статево-рольових зразків у її соціальному оточенні — було проведено емпіричне дослідження.

У ньому взяли участь 60 дітей молодшого шкільного віку (7–8 років), серед яких порівну хлопців і дівчат (по 50%). Дослідження проходило у вересні-листопаді 2021 року на базі комунального закладу «Початкова школа №36 – школа повного дня» Маріупольської міської ради Донецької області.

Результати методики дослідження дитячої самосвідомості (Н. Л. Білопольська) показали, що найскладнішим завданням для дітей виявилось впорядкування вікової послідовності відповідно до статі. На нашу думку, це

пов'язано з тим, що учні не сприймають суттєвих відмінностей між такими віковими групами, як дошкільник і молодший школяр або молода людина і дорослий. Через це у хлопців виникли труднощі з ідентифікацією власного вікового статусу, а також з визначенням попереднього та майбутнього образу (див. рис. 3.2.1).

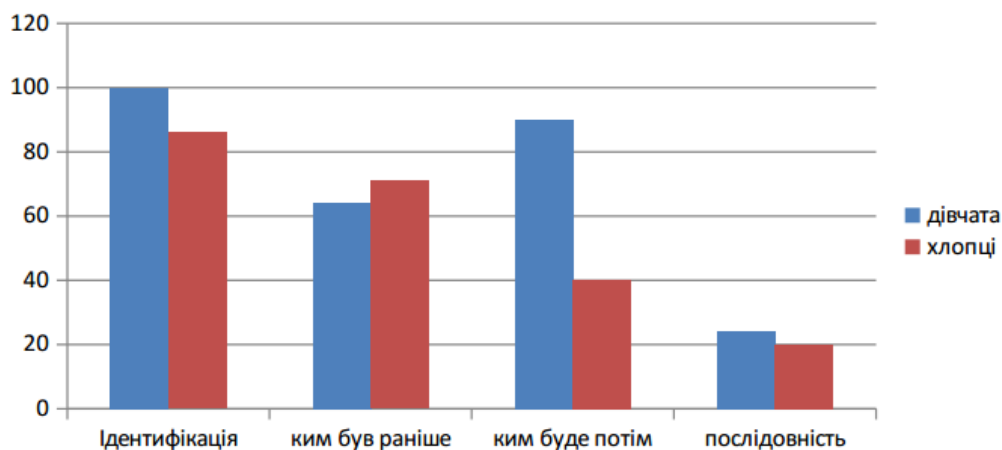

Рис. 3.2.1. Відсоткове співвідношення результатів статево-вікової ідентифікації хлопчиків і дівчаток за методикою дослідження дитячої самосвідомості (Н. Л. Білопольська).

Найбільш привабливим образом для дівчаток виявився образ немовляти. Це може бути пов'язано з тим, що немовля викликає в них відчуття радості, бажання доглядати, гратися та допомагати пізнавати світ. Окрім цього, дівчатка обирали образи дівчини та жінки як привабливі через зовнішні якості та можливість приймати більш усвідомлені рішення в різних сферах життя.

Також було зафіксовано вибір юнака як привабливого образу. Це можна інтерпретувати як неповне розуміння завдання, а також як сприйняття юнака як сильну, вільну особистість з гарними зовнішніми даними (див. рис. 3.2.2).

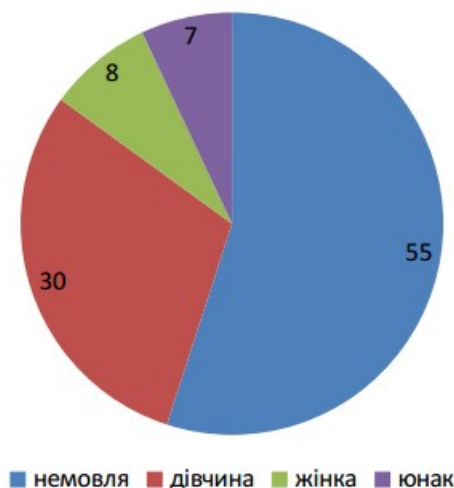

Рис. 3.2.2. Відсоткове співвідношення образів, обраних дівчатами як привабливі.

На відміну від дівчаток, у хлопчиків зафіксовано як вибір усіх образів як привабливих, так і майже рівне співвідношення виборів серед представників усіх вікових груп. Тобто хлопці, на відміну від дівчат, не виділяють окремий образ як більш привабливий (див. рис. 3.2.3).

Більшість дівчаток визнала образ жінки похилого віку непривітним через сприйняття її як людини, яка є буркотливою, скандальною, важкою для розуміння та фізично або психічно нездоровою. Також до непривабливих віднесено образ немовляти-хлопчика (можливо, через складнощі у сприйнятті зображень), дівчинки дошкільного віку (можливо, через прагнення виглядати дорослою) та образ жінки (ймовірно, через порівняння з вчителькою чи вимогливою мамою).

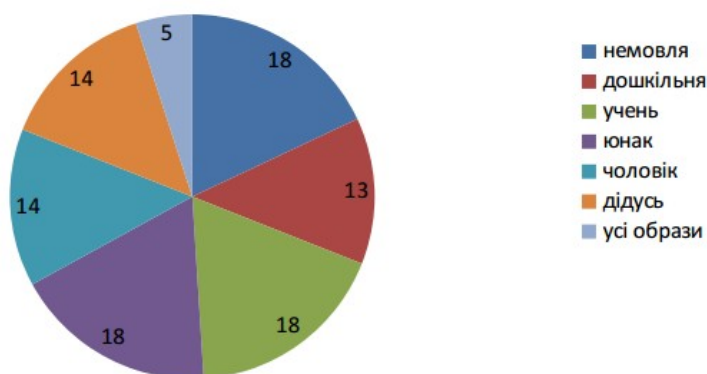

Рис. 3.2.3. Відсоткове співвідношення образів, обраних хлопчиками як привабливі (у %).

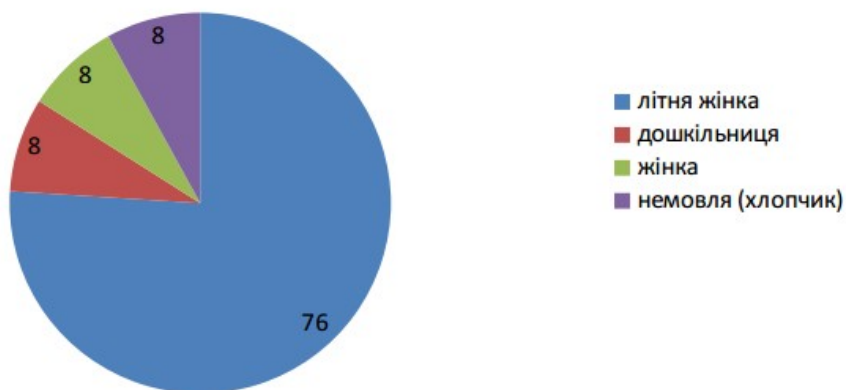

Рис. 3.2.4. Відсоткове співвідношення образів, обраних дівчатками як непривабливі (у %).

Хлопчики також визнали образ літнього чоловіка непривітним, подібно до того, як дівчатка сприймали образ жінки похилого віку. Це може пояснюватися загальним страхом перед старістю та її видимими ознаками. Крім того, хлопці частіше відносили до непривабливих саме жіночі образи, що може вказувати на певну гендерну розмежованість у їхньому сприйнятті (див. рис. 3.2.4).

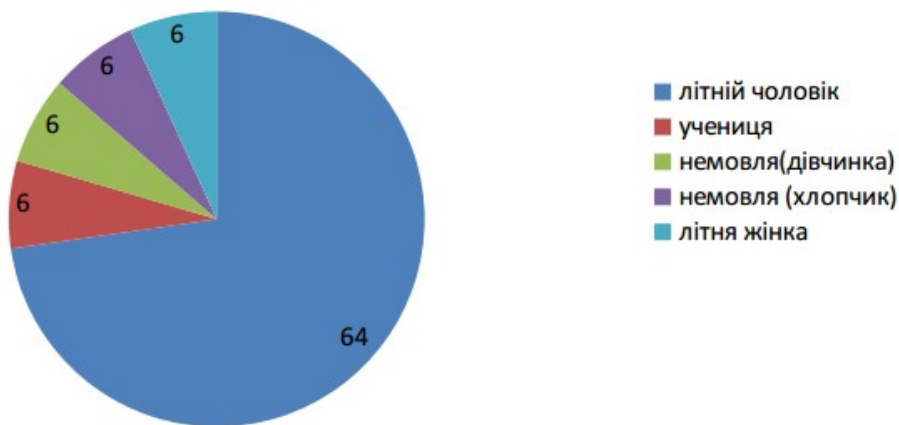

Рис. 3.2.5. Частка образів, які хлопці визнали непривабливими (у %).

Під час проведення методики «Лото» В.В. Абраменкової дітям надавали чотири коробки з написами: «Татові», «Мамині», «Загальні» та «Чарівні», а також 55 карток із зображенням різних предметів. Серед них були як суто чоловічі (молоток, краватка, дріль), так і суто жіночі (клубок ниток, швейна машинка, крем

для обличчя, фарба для волосся). Завданням учасників було розподілити ці предмети між коробками відповідно до їхнього уявлення про призначення кожного з них (див. рис. 3.2.5).

Діти досить впевнено продемонстрували свої уявлення про розподіл обов'язків у сучасній сім'ї, а також про сфери діяльності, які традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Вони мали чітке уявлення про соціальні ролі та стандарти поведінки. На запитання «Чому предмети розподілені саме так?» учасники відповідали без труднощів. До категорії «мамині» потрапляли суто жіночі предмети, такі як крем для обличчя, фарба для волосся, сумка, сукня тощо, тоді як до категорії «татові» — інструменти, краватка та інші речі, пов'язані з традиційно чоловічими заняттями.

Результати дослідження свідчать про те, що більшість учасників розподіляли «нейтральні» предмети таким чином, що на «маминому» планшеті переважно опинялися зображення речей, пов'язаних із побутом і домашніми справами (пилосос, піч, праска, вентилятор тощо). Водночас на «татовому» планшеті розміщувалися картки із предметами, пов'язаними з відпочинком і спортом (тенісні ракетки, стілець, годинник, лижі тощо) (див. табл. 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

Розподіл карток «Лото» з рольовим позиціям членів сім'ї

Картки з малюнками побутових речей сім'ї	«татові»	«мамині»	«чарівні»	«загальні»
Хлопчики	15	14	4	22
Дівчата	11	15	4	25

Під час експерименту з дітьми проводилася бесіда, завершальне питання якої стосувалося їхніх уявлень про майбутнє: «Які з предметів тобі знадобляться, коли ти станеш зовсім дорослим?». Відповіді дітей відображали сформовану модель сім'ї, і майже всі учасники обирали відповідь відповідно до своєї статі: хлопчики відповідали «Ну, звичайно, татові», а дівчатка – «Ну, звичайно, мамині». Це свідчило про усвідомлення власної статевої ідентичності, що є характерним для

цього вікового періоду. Таким чином, у хлопчиків уже сформувалася система уявлень про себе («образ Я»), яка включає як усвідомлення своїх фізичних характеристик, так і суб'єктивне ставлення до зовнішніх обставин і людей. Проте цікавим є той факт, що більша частина «нейтральних» предметів була віднесена до маминої сфери, що, ймовірно, пояснюється тим, що хлопчики значну частину часу проводять у супроводі жінок (мами, вчительки, бабусі).

Аналізуючи побудову дітьми моделі свого майбутнього, було виявлено, що хлопчики обирали для себе 17% предметів із категорії «татових», а дівчатка – 25% з «маминих». Це свідчить про певну відповідність їхніх уявлень про майбутнє до традиційних статевих ролей. Крім того, діти включали до своєї моделі майбутньої сім'ї казкові чарівні предмети, що, на їхню думку, допомагають створити гарне, захопливе та навіть «казкове» життя (див. рис. 3.2.6).

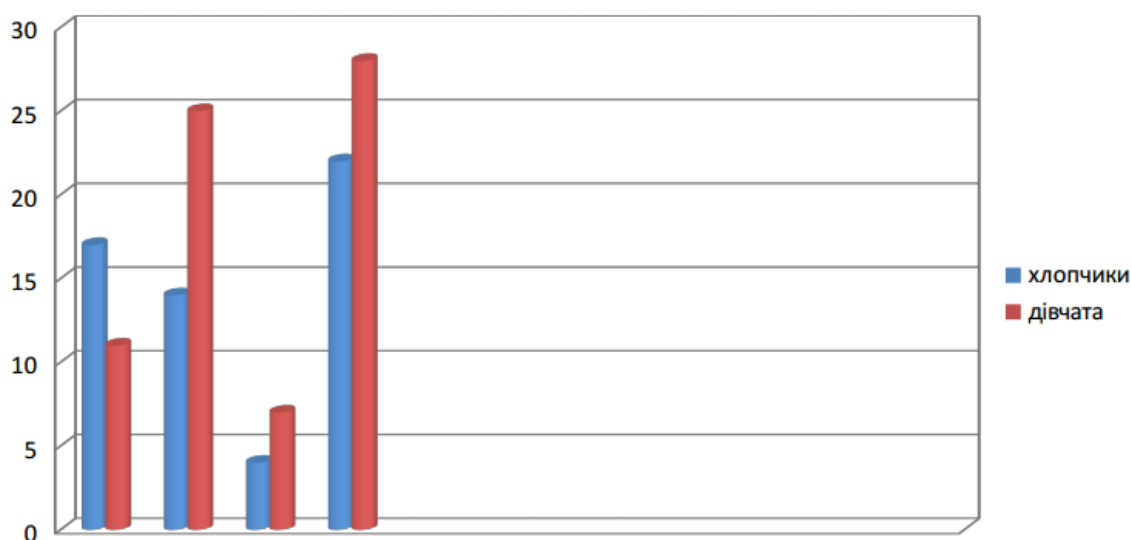

Рис. 3.2.6. Відсотковий розподіл вибору карток у рольовій грі «Лото»

Запропоновані дітям ілюстрації предметів із реального та казкового світу стали стимулом для створення загальної картини сімейних взаємин, яку дитина сприймає через традиційні ролі батьків, зокрема, через розподіл обов'язків у родині. Окрім того, формуються уявлення про соціальні взаємодії, що закріплюються в освітньому середовищі, адже саме тут дитина стикається з більш широким світом людських відносин.

Результати кольорового тесту відносин М. Еткінда показали різницю в кольорових вподобаннях серед учасників, що зумовлено специфікою

самосприйняття та уявленням про образ «справжнього» представника своєї статі. Порівняння виборів дівчат і хлопців виявило, що дівчата обирали переважно світлі, яскраві кольори, тоді як хлопці віддавали перевагу темним відтінкам. Це, на нашу думку, підкреслює наявність подвійних гендерних стереотипів, які впливають на виховання учнів молодшого шкільного віку.

Хлопчики, знаходячись в середовищі, яке надає пріоритет фемінним цінностям (слухняність, пасивність, безконфліктність і так далі), змушені адаптувати свою поведінку до вимог значущих дорослих (батьків, дідусів, бабусь, вчительок). У той самий час ці дорослі хочуть бачити в хлопчиках прояви якостей майбутнього чоловіка: здатність захищати себе і слабших, досягати мети, відстоювати свою точку зору, терпляче переносити труднощі і контролювати емоції. Така ситуація створює передумови для переживання «конфлікту гендерних цінностей» у хлопців. Дівчатка ж, на наш погляд, проходять цей етап менш болісно, адже вимоги дорослих (переважно жінок) для них є більш зрозумілими, і тому в них чіткіше формуються моделі поведінки та цінності, що відповідають статевому стереотипу.

Результати дослідження показали, що образи дівчаток у дітей обох статей асоціюються з емоційно-позитивними кольорами, такими як зелений, червоний, жовтий та фіолетовий. Водночас емоційне самосприйняття хлопчиків, в цілому, менш позитивне, оскільки вони частіше обирають темніші кольори, зокрема темно-синій, темно-коричневий, сірий та чорний.

Порівняльний аналіз результатів, отриманих при описі образу «справжнього» хлопчика дівчатками та самими хлопчиками, виявив цікаву закономірність: обидві групи схиляються до вибору темних кольорів. Проте, коли хлопчики описували власний образ «Я», їх вибір кольорів був більш варіативним, включаючи не тільки чорний та сірий, але й жовтий, зелений, синій кольори. Це свідчить про те, що в свідомості як дівчаток, так і хлопчиків, образ справжнього хлопчика має значну кількість негативних рис, що, в свою чергу, впливає на сприйняття хлопчиками власного образу.

Аналіз малюнків, виконаних учнями на тему «справжнього хлопчика» та «справжньої дівчинки», показав, що для дівчаток ідеал «справжнього хлопчика» асоціюється з такими якостями, як високий інтелект, відсутність заздрості, працьовитість, сила, готовність допомагати іншим, справедливість, почуття гумору, здатність постояти за дівчинку, вірність друзям, дружелюбність, винахідливість і чуйність. Водночас для хлопчиків, образ «справжньої дівчинки» пов'язаний з такими якостями, як краса, доброта, чесність, працьовитість, відсутність пліток, культурність, скромність та творчість. При кольороасоціативній оцінці образу «Я» хлопчики виділяли прагнення до гармонії, емоційного комфорту та самоствердження. Це підкреслює важливість соціальних стереотипів, особистих схильностей, нервової організації, а також вплив близького оточення — батьків, їхньої поведінки та загального середовища, в якому розвивається дитина.

Результати дослідження малюнка «справжньої дівчинки/хлопця» показали, що в молодшому шкільному віці діти переходять на новий етап соціалізації, і в цей час формуються стереотипи, що будуть впливати на їхнє подальше сприйняття себе та інших. При описі образу «справжньої» дівчинки хлопчиками другого класу, окрім традиційних зовнішніх характеристик, таких як краса та привабливість, все більше з'являються і внутрішні риси: доброта, ніжність — характеристики, що відповідають традиційно фемінним стандартам. З іншого боку, дівчатка другого класу, описуючи «справжнього» хлопчика, додають до образу не лише фізичні характеристики, а й внутрішні якості, такі як сила, хоробрість, мужність, чесність і відповідальність, які відповідають маскулінним стереотипам. Це свідчить про початок більш глибокого розуміння ролей, які діти асоціюють з кожною статтю, і про те, як формуються гендерні уявлення в процесі соціалізації.

Таким чином, результати дослідження показують, що вербальні описи гендерного «ідеалу» мають декларативний характер як у хлопчиків, так і у дівчаток. Це означає, що діти, незалежно від статі, часто описують образ «справжньої» дівчинки або хлопчика в подібний спосіб. У представників тієї ж статі, а також у представників протилежної статі, спостерігається схожість в описах цих гендерних ідеалів. Наприклад, дівчатка описують «справжню»

дівчинку подібно до того, як це роблять хлопчики. Це свідчить про те, що у дітей на цьому етапі розвитку є певна схожість у сприйнятті гендерних ролей, яку вони засвоюють через соціалізацію та культурні стереотипи.

2.3 Програма психокорекції гендерних установок зрілої дитини

На основі результатів, отриманих у ході констатуючого експерименту, було розроблено та реалізовано корекційно-розвивальну програму. У ньому взяли участь 12 учасників: 8 хлопчиків і 4 дівчинки, у яких на конституційному етапі було зафіксовано найбільшу розбіжність між реальним і бажаним гендерним образом.

Методом програми є формування проявів схожості та відмінності між хлопчиками й дівчатками, розвиток емоційного прийняття дитини протилежної статі та оптимізація взаємодії між дітьми різних статей. Заняття проводилися в групах з 12 учасників, рівномірно розподілених за статтю. Тривалість одного заняття становила 30-40 хвилин і проводилося раз на тиждень. Комплексна корекційна програма була розроблена на основі аналізу сучасного досвіду практичної психології та включала 5 занять тривалістю 30-40 хвилин щіри, з періодичністю раз на тиждень.

Основними завданнями корекції є:

1. Розвиток усвідомлення гендерного образу;
2. Формування позитивного ставлення та прийняття протилежного статусу дитини;
3. Створення сприятливих умов для ефективної взаємодії між представниками.

Після завершення тренінгової програми була проведена контрольна діагностика її учасників. Розроблена комплексна корекційна програма представлена в повному обсязі в додатках (Додаток 1), а її структура детально викладена в таблиці 3.3.1.

Реалізація корекційної програми відбулася за таким порядком. У перший день проведення, відповідно до визначеної мети (див. таблицю 3.3.1), було виконано таку вправу:

Таблиця 3.3.1.

Структура корекційної програми

День	Час	Тема	Мета	Вправи
1	30 – 40 хв	Знайомство з чарівними країнами	Сформувати розуміння спільних і відмінних рис між хлопчиками та дівчатками, а також розвинути емоційне прийняття дитини	1. «Знайомство» 2. «Груповий образ» 3. Збірний портрет
2	30 – 40 хв	Тюльпанія (формування чоловічого образу)	Сформувати проявлення про чоловічий образ та розвинути емоційне прийняття дитини протилежної статі.	1. «Портрет справжнього хлопця» 2. Скульптура 3. Перевтілення; 4. Сороконіжка
3	30 – 40 хв	Розаліндія (формування жіночого образу)	Сформувати уявлення про жіночий образ та розвинути почуття дитини протилежної статі.	1. «Портрет справжньої дівчини» 2. «Хто сильніший?» 3. Групове обговорення
4	30 – 40 хв	Порятування Розаліндії	Оптимізувати взаємодію між дітьми різних статей.	1. «Зустрічі» 2. «Щіпки на річці» 3. «Карусель» 4. Групове обговорення
5	30 – 40 хв	Переговори	Створити сприятливі умови для ефективної комунікації та співпраці між дітьми різних статей, сприяючи їхньому взаємозв'язку.	1. «Обзивалки». 2. Бесіда з дітьми 3. «Симетричні малюнки» 4.»Ми-хлопці, ми-дівчата» 5.»Чарівні кульки»

Вправа «Знаємство з чарівними країнами» розпочинається з того, що психолог розповідає казку. Дітям пропонують вибрати з переліку якостей ті, які вони вважають притаманними хлопчикам, а які — дівчаткам. Після того, як кожна дитина складе свій перелік якостей, створиться загальний портрет хлопчика чи дівчинки. Наприкінці вправи дітям пропонується поділитися своїми уявленнями про героїв казки.

Ми розуміємо, що гендерні образи героїв казки відповідали традиційним уявленням про маскулінні та фемінні риси, що є характерними для соціальних стереотипів.

Вправа «Збірний портрет» полягала в тому, що психолог запропонував дітям важливо відзначити кожного учасника і скласти збірний портрет ідеального хлопчика або дівчинки. Після цього діти пояснювали, чому вони вибрали саме ті характеристики.

Було визначено, що серед дівчат переважає кількість прикметників з фемінним забарвленням, а серед хлопців — з маскулінним.

Вправа «Скульптура» полягала в тому, що психолог запропонував дітям без слів створити скульптуру «Тюльпанія»: дівчинка мала ліпити скульптуру із дівчаток, а хлопчик — із хлопчиків. Після завершення цієї частини вправи обговорювалося, як виглядає Тюльпанія очима дівчаток і як очима хлопчиків, що дозволило порівняти гендерні виявлення та сприйняття.

Далі психолог запропонував дітям, які внутрішні якості притаманні чоловікам/хлопцям, і програми, які з цих якостей є суто чоловічими, а які можуть бути притаманні і дівчатам, що обговорено роль гендерних стереотипів та розширенню уявлень про кожну статть.

Вправа «Перевтілення» полягала в тому, що психолог запропонував дівчатам уявити, ніби вони не стали хлопчиками. Після цього вони ділилися своїми враженнями. Було визначено, що до форми хлопця дівчата віднесли такі якості, як активність, спортивність, вміння добре грати в комп'ютерні ігри, старанність у навчанні, доброзичливе ставлення до дівчат.

Вправа «Сороконіжка» — це динамічно та емоційно забарвлена активність, додаток якої навчає дітей ефективній взаємодії з однолітками та сприяє рефлексії власних відчуттів під час групової діяльності.

Вправа «Портрет справжньої дівчини» розпочалася з того, що психолог розповів про продовження казки та запропонував дітям об'єднатися в команди, до складу яких увійшли по дві дівчини та дівчат. Завданням кожної команди було намалювати країну своїм баченням. Після завершення роботи над малюнками учасники презентували свою країну, розповідаючи про своїх мешканців, їхні характерні риси, спосіб життя та загальну атмосферу, що панувала там.

Вправа «Хто сильніший?» проводилася у форматі змагання між хлопчиками та дівчатками. Після завершення конкурсу обговорювалися результати: хто отримав перемогу і з яких причин, які фактори вплинули на успіх, а також у чому відзначилася кожна з груп. Це дозволяло дітям усвідомити важливість можливості командної роботи, індивідуальних зусиль і рівних незалежних від гендерної приналежності.

Психолог продовжував розповідати казку, після чого відбувалося групове обговорення, під час якого діти ділилися своїми уявленнями про дівчинку Розочку. Після цього вони малювали її та розповідали про її внутрішні якості, обґрунтовуючи свій вибір. Це дозволило дітям усвідомити, які риси вони вважають створені для дівчинки.

Наприкінці заняття дітей разом із психологом обговорювали особливості якості Розочки. У ході обговорення було зроблено висновок, що вона володіє не лише красою, витонченістю, ласкою та доброю, а й розумом, прагнула проблем проблеми країни, а також сміливістю, хоча не злякалася королеві. Це підводило дітей до розуміння того, що такі риси, як розум і сміливість, можуть бути притаманні не тільки хлопчику.

Вправа «Зустрічі» передбачала, що під час прогулянки учасники випадково зустрічаються, торкаються один та без слів знайомляться або вітаються. Методом цієї вправи було б активізувати взаємодію між дітьми різних статей, сприяти подоланню бар'єрів у спілкуванні та формуванні позитиву.

Вправа «Щіпки на річці» спрямована на створення спокійної та довірчої атмосфери в групі, а також на зміцнення міжособистісної взаємодії між учасниками. Гра додатково дітям розслабитися, відчувати підтримку однолітків і навчитися спілкуватися та взаємодіяти між собою.

Після проведення вправи учасники поділилися своїми відчуттями, які виникли під час «плавання». Вони описували, що відчували впевненість, бажання допомогти іншому, а також відзначали, як це сприяло спокою під час виконання завдання. Таке обговорення допомагало краще усвідомити емоції, які сприяють під час взаємодії, і розвивати навички підтримки.

Вправа «Карусель» мала на меті оптимізувати взаємодію дітей різних гендерів, залучаючи як вербальні, так і невербальні компоненти. В правильному процесі учасники мали можливість взаємодіяти один з одним через спілкування, рухи, жести та вирази обличчя, що сприяло покращенню комунікації та розвитку.

Під час групового обговорення учасники поділилися своїми враженнями: спочатку їм було незручно, але з часом стало дуже весело. Кожна дитина намагалася знайти щирі слова для іншої, що сприяло розвитку емоційної відкритості.

Було визначено, що вперше за три заняття діти пішли гендерно-змішаними групами, чого раніше не спостерігалось. Це свідчило про значний прогрес у взаємодії між хлопчиками та дівчатками, а також про позитивний вплив вправ на них.

Вправа «Обзивалки» мала за мету навчити учасників використовувати ігрові прийоми для розрядження емоцій, зокрема гніву, у формі, що є соціально прийнятною, через вербальні засоби. Під час гри учасники передавали м'яч по колу, при цьому називаючи одне необразливими словами, такими як назви дерев, фруктів, грибів, риб чи квітів. Наприкінці гри, у заключному колі, кожен учасник повинен був сказати своїм сусідам щось приємне, наприклад: «А ти моя радість», що допомогло зміцнити позитивні емоційні зв'язки.

Психолог разом, що деякі хлопчики відчують себе через свою дружбу з дівчатами та не розуміють, що, допомагаючи їм і захищаючи їх, вони проявляють справжню шляхетність. У той час дівчата відчують себе принцесами, після такого ставлення дарує їм почуття значимості.

Далі була проведена бесіда з дітьми. Психолог запитав: що залишається в чоловічому характері, як хлопчик повинен поставитися до дівчинки і що має він їй допомогти. Діти відповіли, називаючи традиційно чоловічі якості, такі як сила, мужність, ввічливість, будь-які хлопці сильніші, і вони повинні допомагати дівчатам, не соромлячись дружби, після всіх своїх рівнів. Потім психолог запропонував подумати, яка ще якість повинна бути у людини, окрім названих.

Діти додали чуйність, турботу, веселощі та інші. Тож спостерігаємо про наявність фемінних рис у чоловічому образі.

Вправа «Симетричні малюнки» має на меті розвиток комунікативних навичок та вміння працювати в парі. Діти розбиваються на пари, і їм пропонують разом намалювати предмет за зразком: одна дитина малює з правого боку, інша — з лівого. Перш ніж почати, діти домовляються, яким олівцем будуть малювати. Дорослий зазначає вихідні точки. Обидва учасники залишають олівці одночасно в одній точці, щоб провести лінії в одному ритмі.

Вправа «Ми – хлопчики, ми – дівчинка» має на меті налагодження доброзичливих відносин між хлопцями та дівчатами. Вона сприяє зниженню гендерних бар'єрів, розвиває взаємоповагу і підтримку між дітьми різних станів, допомагаючи їм краще розуміти один одного.

Вправа «Чарівні кульки» має на меті зняття емоційної напруги та проведення фінальної рефлексії. Діти при цьому мають фізично та емоційно розслабитися, зняти напруження після активних вправ, а також поділитися своїми враженнями та відчуттями від захоплення.

Після завершення корекційної програми був проведений контрольний етап дослідження, на якому оцінювалися зміни у виявленнях та взаємодії дітей різної статі. Метою цього етапу було програмне забезпечення, наскільки ефективно була реалізована програма та чи відбулися зміни у сприйнятті та взаємодії хлопчиків і дівчаток.

За результатами перевірки методики «Статеві-вікова ідентифікація» (Н.Л. Білопольська) було виявлено, що, по-перше, всі хлопчики ідентифікують себе зі своїм віком, а по-друге, не було виявлено помилок при визначенні первинного та подальшого образу (див. рис. 3.3.1). Це ефект про чітке розуміння хлопцями свого статевих та вікового становища, без значних відхилень у самооцінці або уявах про майбутній розвиток.

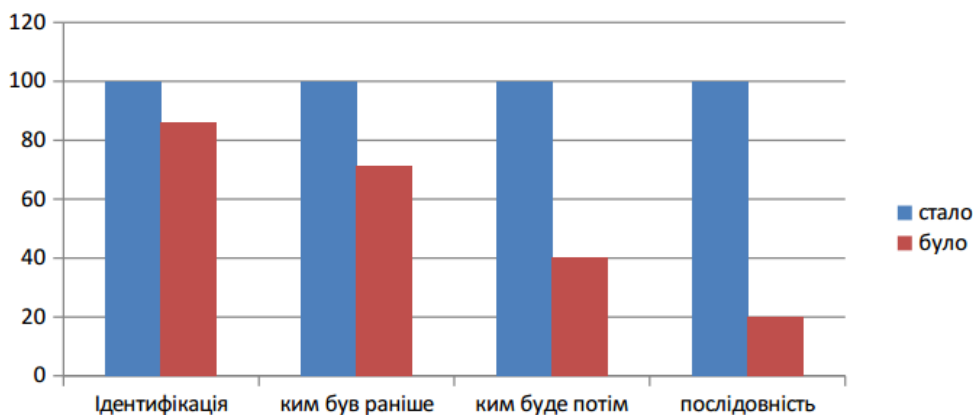

Рис.3.3.1. Порівняльний аналіз результатів хлопців за методикою «Статево-вікова ідентифікація» (Н.Л. Білопольська)

Щодо привабливості утворює серед хлопчиків, на констатувальному етапі було зафіксовано, що хлопці вважали привабливими всі образи, з майже однаковим складом вибору представників різних вікових груп. Однак на контрольному етапі спостерігаються зміни на вибір чоловічих образів: образ учні, тобто сучасний образ, став найбільш привабливим, а також образи юнака та чоловіка, що розвивають спрямованість хлопців на розвиток власного чоловічого образу Я. Це означає, що хлопці почали виокремлювати конкретний образ як найбільш привабливий, і таким став образ учня.

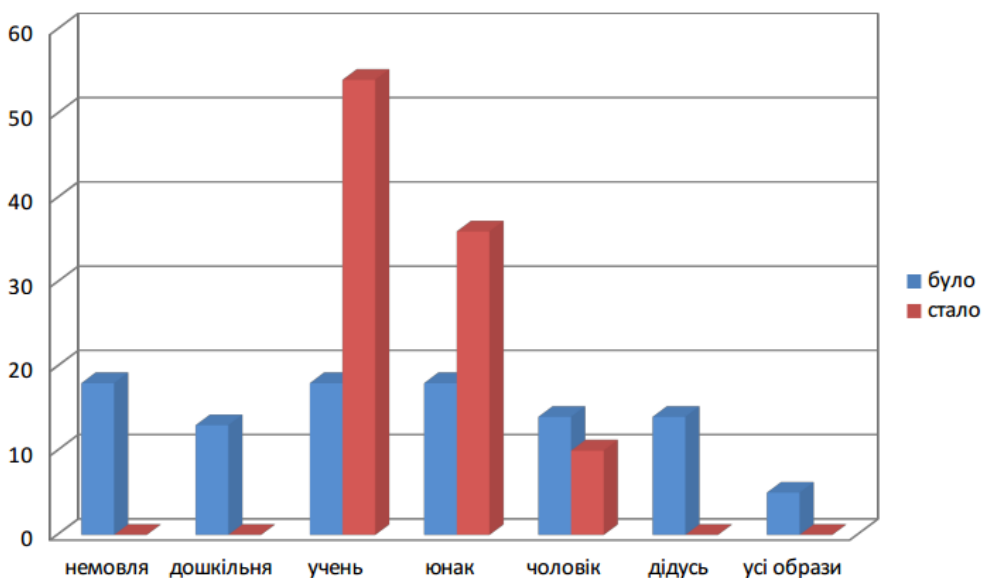

Рис.3.3.2. Порівняльний аналіз результатів хлопців щодо привабливого образу за методикою «Статево-вікова ідентифікація» (Білопольська Н.Л.)

Соціогенетичний аналіз дитячої казки в онтогенезі за допомогою методики «Лото» В.В. Абраменкової показав цікаві зміни у сприйнятті предметів, що

асоціюються з батьками. На констатувальному етапі діти переважно відносили картки із зображенням предметів домашнього побуту до «маминих», а картки з предметами, що зображують розваги, — до «татових». Однак на контрольному етапі всі зміни: предмети були практично рівномірно розподілені між обома статями, що впливає на зростання рівності у сприйнятті ролей батьків і їхніх функцій у побуті та вихованні дітей (див. табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

Розподіл карток «Лото» з рольовим позиціям членів сім'ї до та після проведення корекційної програми

Картки з малюнками побутових речей сім'ї	«татові»		«мамині»		«чарівні»		«загальні»	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Хлопчики	15	20	14	14	4	4	22	17
Дівчата	11	16	15	15	4	4	25	20

За результатами кольорового тесту відносин. Еткінда серед досліджуваних було виявлено розбіжності в кольорових перевагах, які зумовлені особливостями самосприйняття та сприйняття утворюють «справжнього» представника своєї статі. Порівняльний аналіз показав, що у виборі дівчаток був більш стійким до світлих, яскравих кольорів, тоді як у хлопчиків переважали темні кольори. Це підкреслює наявність гендерних стереотипів та підтверджує вплив традиційних проявів про «чоловіче» та «жіноче» на виховання дітей у молодшому шкільному віці.

Дослідження показало, що образ дівчаток у дітей обох статей до корекційної програми асоціюється з емоційно-позитивними кольорами, як такими зелений, червоний, жовтий і фіолетовий. У той час як емоційне самосприйняття хлопчиків було загалом менш позитивним, що проявляється у більшій перевазі темно-синього, темно-коричневого, сірого та чорного кольорів. У хлопців відображаються яскраві емоційні кольори, таке може бути пов'язано з культурними та соціальними проявами про маскуліність та емоційну стриманість. (див. табл. 3.3.2).

Таблиця 3.3.2

Порівняльний аналіз кольорових асоціацій дівчат та хлопців до та

після проведення корекційної програми

Образ	Кольорові асоціації хлопців		Кольорові асоціації дівчат	
	до	після	до	після
«справжнього хлопця»	Синій Коричневий Сірий Чорний	Синій Зелений Червоний Сірий	Фіолетовий Чорний Сірий Коричневий	Сірий Синій Зелений Червоний
«справжньої дівчинки»	Жовтий Червоний Зелений Фіолетовий	Жовтий Червоний Зелений Фіолетовий	Жовтий Червоний Зелений Синій	Жовтий Червоний Зелений Синій

Порівняльний аналіз результатів, отриманих при описі форми «справжнього» хлопчика після проведення корекційної програми, показав зміни в асоціаціях серед хлопців. Їх сприйняття стало більш позитивним, що вплив програми на зміну уявлень хлопців про себе.

У дівчаток кольороасоціації утворюють «справжню» дівчинку залишилися незмінними, але образ «Я» зазнав деяких змін. Перевага червоного та зеленого кольорів може бути інтерпретована як ознака активності, рішучості та прагнення до досягнення своїх цілей. Ці кольори часто асоціюються з енергійними, впевненими особистостями, які намагаються справити враження і активно відстоюють свої погляди. При цьому уявлення про «справжню» дівчинку зберігає певні фемінні риси, такі як мрійливість, наївність, прагнення зачаровувати та чуттєва сензитивність, що у своєму варіанті підтверджує традиційні гендерні стереотипи. Однак спостерігаються позитивні зміни в самосприйнятті хлопців.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Для визначення особливостей формування статево-рольової ідентичності у зрілих дітей було проведено емпіричне дослідження. На констатувальному етапі використовувалися такі методики: статево-вікова ідентифікація (Н. Л. Білопільська), соціогенетичний аналіз дитячої казки методом «Лото» (В. В. Абраменкова), кольоровий тест відносин (М. Еткінд), а також проективний метод малюнка «справжнього хлопчика» та «справжньої дівчинки»

З метою перевірки гіпотези дослідження було проведено експеримент, у якому взяли участь 60 дітей молодшого шкільного віку (6–9 років). Вибірка була рівномірно розподілена за статтю: 50% хлопчиків та 50% дівчаток.

Після завершення етапу дослідження були отримані такі результати: формування гендерних стереотипів у молодшому шкільному віці залежить від культурно-соціальних цінностей та мотивів поведінки. У свідомості дітей поступово складається ідеалізований образ «справжнього» хлопчика чи «справжньої» дівчинки. Характерні риси, які приписуються цьому гендерному «ідеалу», впливають на розвиток власної гендерної ідентичності дитини.

На основі результатів, отриманих під час констатувального експерименту, була розроблена та реалізована корекційна програма. Її метою було формування

уявлення про спільні та відмінні риси хлопчиків і дівчаток, розвиток емоційного прийняття дитини протилежної статі та покращення взаємодії між дітьми різних гендерів. Після завершення контрольного етапу дослідження можна зробити висновок, що поставлена мета емпіричного дослідження успішно досягнута.

ВИСНОВКИ

За результатами досліджень можна сказати, що розуміння таких понять, як «гендер» та «гендерна ідентичність» є важливим для розвитку сучасного суспільства та сімейних відносин. Аналіз досліджень показав, що на сьогодні немає єдиного визначення поняття «гендер». Найбільш поширеним є підхід, за яким гендер розглядається як набір рис, які вважаються типовими для чоловіків або жінок в конкретному суспільстві.

У процесі формування особистості статево-рольова ідентифікація є складовою більшого поняття – гендерної ідентифікації. Вона є фундаментальним елементом соціальної ідентичності та розуміє належність людини до чоловічої або жіночої спільноти. Проте гендерна ідентифікація має глибший зміст, ніж просто виконання соціальних ролей. Вона охоплює не тільки певні стереотипні виявлення поведінки, а й загальний образ особистості, її світогляд, спосіб самовираження.

Гендерна роль – це сукупність соціальних норм, правил, настанов і очікувань, яким має відповідати людина, щоб її сприймали як представника певної статі – хлопчика (чоловіка) або дівчинку (жінку). Вона включає всі думки, емоції, мовлення та дії, які демонструють сексуальну приналежність особи. Гендерна роль є зовнішнім проявом гендерної ідентичності, тоді як гендерна ідентичність відображає внутрішнє переживання цієї ролі.

Важливу роль у формуванні гендерної ідентичності дитини відіграють батьки, оскільки більшість інформації про навколишній світ, включаючи норми поведінки в суспільстві, діти отримують саме від них. Статеворольова ідентичність формується завдяки взаємодії дитини з батьками з самого народження. Гендерна ідентичність, як правило, розглядається як здатність людини приймати та усвідомлювати суспільні уявлення про чоловіче та жіноче, порівнюючи їх із власним сприйняттям себе як представника певної статі та виконавця відповідних соціальних ролей. Вона є важливою складовою самосвідомості та змінює значну роль у процесах адаптації.

Гендерна ідентичність, зокрема її важлива складова — розуміння незмінності власного стану, формується у зрілих дітей у віці 6-9 років. Більший розвиток і наповнення цієї ідентичності відбувається через особистий досвід. Важливість впливу соціальних агентів змінюється на різних етапах життя. Якщо у зрілої дитини не формується відчуття власного статусу, це призводить до серйозних змін в особистості, порушуючи її самосвідомість та взаємини з іншими дітьми. Розуміння еталонів «справжнього» чоловіка чи жінки та бажання дотримуватись критеріям не тільки для сексуального розвитку, а й для повноцінної соціалізації особистості.

Таким чином, характер статеверольової ідентичності формується через обізнаність у питаннях статі та статевої поведінки, наявність виявлення, яке служить основою для моделювання поведінки, а також через здорові стосунки в родині та з однолітками обох статей. Важливим фактором є моральний досвід, який відповідає соціальним нормам, а також бажання використати здобуті знання про норми статеверольової ідентичності у власних діях, підпорядковуючи їх своїм цінностям, позитивним та життєвим планам.

Сім'я є першим і ключовим середовищем, у якому дитина здобуває знання про свою стать, протилежну стать та взаємодію між ними. Культурні стереотипи та особистий досвід батьків допомагають їм зрозуміти, яким має бути хлопчик і якою повинна бути дівчинка. Батьки традиційно сильніше ідентифікують себе з дитиною своєї статі і прагнуть бути для неї зразком. Ще одним фактором формування

гендерної ідентичності є гендерні стереотипи і конфлікти, які можна помітити в мультифільмах або комп'ютерних іграх.

Було проведено емпіричне дослідження, на констатувальному етапі якого використовувалися такі методики: статево-вікова ідентифікація (Н.Л. Білопольська), соціогенетичний аналіз дитячої казки в онтогенезі за методикою «Лото» (В.В. Абраменкова), кольоровий тест відносин (М. Еткінд), а також малюнки «справжнього хлопчика» та «справжньої дівчинки».

ЛІТЕРАТУРА

- 1) Абраменкова, В. В. (2014). Методика «Лото» як засіб розвитку емоційної відгукливості у дітей. Київ: Видавництво «Психологія», р. 88-90.
- 2) Бабаян Ю. О., Скачко І. В. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці // Актуальні проблеми психології. 2015., вип. 38 Т. 7. С. 39-48.
- 3) Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві // Практична психологія та соціальна робота. 2011. № 2. С. 49-58.
- 4) Берн Ш. Гендерна психологія. К.: Прайм-ЄВРОЗНАК, 2011. 320 с.
- 5) Білопольська, Н. Л. (2018). Психологія розвитку особистості: соціально-психологічні аспекти. Київ: Видавництво Ніка-Центр, р. 120.
- 6) Біологічні і соціальні фактори, що формують статеву ідентифікацію. К: Академія, 2010. 791 с.
- 7) Богдан Ж., Мовчан Я. Гендерна психологія : навчально-методичний посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. 155 с
- 8) Бочарова І. Н. Деякі питання диференційованого підходу у фізичному вихованні хлопчиків і дівчаток. Педагогіка. 2010. №12. С. 72-75.

- 9) Віденко С.В. Психологія сексуальності та сексуальних стосунків. Навчальний посібник – К.: Арістет, 2003. – 312с.
- 10) Бендас Т. В. Гендерна психологія. Л.: КАРО, 2013. 368 с.
- 11) Вербицький А. А. Психолого-педагогічні особливості контекстного навчання. К. : Знання, 2007. 110 с.
- 12) Гендерне виховання: навч. посібник для студентів пед. вузів А. Г. Трушкін та ін. Львів: Фенікс, 2011. 191 с.
- 13) Говорун Т.В., Кікінеджі О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Академія, 2004. – 308 с.
- 14) Горностай П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру. / Горностай П. – К., 2004. – 535 с.
- 15) Дороніна Т . О. Г ендерна чутливість // Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект . Житомир: Волинь. 2014. С. 142-145.
- 16) Еткінд О.М. Кольоровий тест відносин Взято з:
https://elenamaticchina.ucoz.net/diagnost/cvetovoj_test_otnoshenij.pdf.
- 17) Іванова О. І. Формування позитивної статевої ідентичності у дітей молодшого шкільного віку. К: Академія, 2012. 135 с.
- 18) Каган В. Є. Когнітивні та емоційні аспекти гендерних установок у дітей 7-11 років. Питання психології. 2010. №2. С. 65-69.
- 19) Каменська В. Г. Гедерна поведінка і роль сім'ї у формуванні соціальних стереотипів. К.: ІНФА-К, 2015. С. 148-150.
- 20) Кравець В.П. Гендерна педагогіка. Навчальний посібник. – Тернопіль:Джура, 2003.-416с.
- 21) Красоткіна Є. І. По-різному або однаково думають хлопчики і дівчатка? Шкільне виховання. 2013. №12. С. 44.
- 22) Лембрик С.П., Статеворольова соціалізація: медико-біологічний та соціокультурний аспекти аналізу // Філософія,соціалізація, психологія. – Івано - Франківськ: Видавництво „Плай” Прикарпатського національного університету, 2004 – С. 136 С.134-143.
- 23) Мартиненко Л. Б. Уманський державний педагогічний університет ум. П.

Тичини // Засади формування психології гендеру . URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1181/1/psykholohiia_henderu.pdf (дата звернення: 29.04.2021).

24) Малкович, М. Психологічні особливості батьківської та материнської ідентичності / М. Малкович // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2010. – Том XII, частина 7. – С. 290–301.

25) Основи теорії гендеру / відп. ред. М. М. Скорик. – К. : К. І. С., 2004. – 536 с.

26) Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. К.: Кондор, 2015. 469 с.

27) Палій А. А. Особливості статево-рольових уявлень дітей дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. К., 1996. 24 с.

28) Піроженко Т.О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу. Запоріжжя: ЛШС ЛТД, 2003. 168 с.

29) Постовий В.З., Кравченко Т.М., Міщенко М.В. Гармонія і дисгармонія стосунків батьків і дітей у сучасних родинях // Рідна школа. – 2001. Липень. – С. 33-37.

30) Про рівність статей: збірник / Пер. з фр / за ред. Хомі О. Київ: Альтерпрес, 2007. 484 с.

31) Радчук Г. К. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. 119 с.

32) Ридковець Л. М. Розвиток психосексуальної культури особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. --№3. – С. 22 – 24.

33) Савіна М.І. Статеворольова ідентифікація дитини // Соціальний працівник. – 2006. - №23. – С. 2-27.

34) Савченко Ю.Ю., Піроженко Т.О. Дорослим про дошкільнят: психологія статі. К.: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2012. 120 с.

35) Сенько Т. В. Залежність положення молодших школярів у групі однолітків від форми їх особистісної поведінки. Питання психології. 2013. №4. С. 25-27.

36) С. Іванченко. Багатовимірний модель гендеру // Соціальна психологія. 2007. №4. С. 157-173.

- 37) Столярчук Л. І. Педагогічні аспекти гендерного виховання. Педагогіка. 2013. №5. С. 38-43.
- 38) Татенко В.О. Зігмунд Фрейд і теорія сексуальності // Рад. Школа. – 1990. - №2 – С.31.
- 39) Ткалич М. Г. Гендерна психологія : прогр. лекційного курсу та плани семінір. Занять для спец. «Психологія» / М. Г. Ткалич; за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К. : Міленіум, 2004. – 44 с.
- 40) Титаренко Т. Поняття „стать” у психології особистості // Психолог. –2003. – лютий №6. – С.13-15.
- 41) Титаренко Т.М. Хлопчики та дівчатка: психологічне становлення індивідуальності. – К.: Знання, 1989. – 48с.
- 42) Філософський енциклопедичний словник / за ред. Шинкарука В.І. Київ: Абрис, 2002. 751 с.
- 43) Aristotle. (350 BCE). *De Anima (On the Soul)*. Oxford University Press, p. 112.
- 44) Daniels, D., & Plomin, R. (1985). *Childhood Socialization and Personality Development*. Academic Press, p. 112.
- 45) Fourier, F. M. C. (1808). *The Theory of the Four Movements and the General Destinies of the Nations*. Translated by Frank P. Williams, Cambridge University Press, p. 77.
- 46) Freeman, D. (1983). *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. Harvard University Press, p. 56.
- 47) Freud, S. (1900). *The Interpretation of Dreams*. Translated by A. A. Brill, Dover Publications, p. 243.
- 48) Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, p. 145.
- 49) Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. McGraw-Hill, p. 112.
- 50) Kant, I. (1781). *Critique of Pure Reason*. Translated by Norman Kemp Smith, Macmillan, p. 152.
- 51) More, T. (1516). *Utopia*. by Paul Turner, Penguin Classics, p. 84.

- 52) Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. International Universities Press, p. 85.
- 53) Rousseau, J.-J. (1762). *Émile, ou De l'éducation*. Paris: Garnier-Flammarion, p. 250.
- 54) Schopenhauer, A. (1818). *The World as Will and Representation*. Translated by E. F. J. Payne, Dover Publications, p. 190.
- 55) Unger, R. K. (1990). *Resisting Gender: Twenty-Five Years of Feminist Psychology*. Sage Publications, p. 125.
- 56) Wollstonecraft, M. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*. Penguin Classics, p. 103.

ДОДАТКИ